

A 2. hegyidandár átkelése az Albán-Alpokon, 1916. február havában.

A világháború a magyar csapatokat a legkülönbözőbb és legsúlyosabb feladatok elé állította. Síkságon és magas hegy-ségben, őserdőben és mocsaras területen, a Karszt-fensíkon és az olasz művelésű vidéken egyaránt kitünő katonának bizonyult a magyar. A sok nehéz feladat közül is kiemelkedik egy túlnyomórészt magyar csapatokból álló seregetest — a cs. és kir. 2. hegyidandár — átkelése az Albán-Alpokon.

A Balkán ősidőktől kezdve sűrű háborús események színhelye volt. Évszázadok folyamán a legkülönbözőbb célokért vívott harcok keresztül-kasul szántották a Balkán-félszigetet. Albánia helyzeténél fogva bőségesen kivette részét ezekből a harcokból. Nagyon is érthető tehát, hogy ismételten találkozunk a történelemben kísérletekkel, amelyek arra irányultak, hogy a vezetők nagyobb tömegekkel elérjék a Mitrovica—Djakova—Prizren—Pristina körül elterülő medencéből az onnan légvonalban alig 80 kilométer távolságban levő tengerpartot, vagy megfordítva a tengerpartról a szóbanforgó medencét. Római, macedón, szerb, török, bolgár, görög fegyveres erők kísérelték meg az idők folyamán az Albán-Alpokon való átkelést, azonban nagyobb seregetesteknek az Albán-Alpokon való rendezett átvezetése nem igen járt sikerrel. A 2. hegyidandár volt az első számottevő seregetest, amely ezt a feladatot a legnehezebb viszonyok között — tél derekán — teljes egészében megoldotta.

A történelmi események ismertetésén kívül szükségesnek látszik Albánia földrajzi és politikai viszonyainak rövid leírása is, amely nélkül az események megfelelően nem értékelhetők. Ez annál is inkább érdeklődésre tarthat számot, mert Albánia a legutóbbi évtizedekben az európai politika jelentős tényezőjévé vált.

A dandár azzal, hogy a saját hadművelete részére lehető kedvező viszonyokat igyekezett teremteni, a lakosságot részben a fegyveres erő szolgálatába állította és a közigazgatást helyenkint megszervezte, nagyszabású és kihatásaiban nagyjelentőségű kulturmunkát végzett. Számos útát nagy fáradtsággal kijavított, hidakat építtetett s felderített sok oly vidéket, ahol kutató még soha nem járt.

I.

Rövid történelmi visszapillantás Albánia multjára. Jelenlegi politikai helyzete.

Albánia történelmét követve azt találjuk, hogy ez a kis ország egyrészt a Balkán-, másrészt az Appenin-félszigeten uralkodó hatalom birtokosai között kézzől-kézre vándorolt. A feljegyzések megemlékeznek a Krisztus előtti évszázadokban Albánia parti városainak (Skodra, Durazzo, Alessio, Antivari) fontos történelmi szerepéről, amikor Albánia gallok, illyrek, rómaiak, macedónok és gótok harcainak színtere volt.

A Krisztus utáni idők Albániára nézve fontosabb történelmi eseményei röviden az alábbi adatokból vehetők ki:

395-ben Illyra a keletrómai birodalomhoz tartozik.

396-ban a gótok Albániában; Stilicho békére kényszeríti őket.

495-ban alapítják a gótok Ostrolia alatt a Prävalatina birodalmat.

636-ban szláv törzsek bevándorlása.

A IX. század végével tatárok és bulgárok bevándorlása.

X. század. A macedón császárság hatalma kiterjeszkedik Albániára.

XI. században Albánia Bizanchoz tartozik; csak Skodra marad független Mihalil és Bodin szerb királyok alatt. Ostrom és Velence szövetséget kötnek Albániának a normannok betörései ellen való védelmére. A normannok betörései sikertelenek.

1193-ban Ostrom átadja albániai és macedóniai birtokait VI. Hohenstaufeni Henrik császárnak. Velence megszállja Durazzót.

1215. Albánia önálló lesz. Durazzo visszafoglalása.

1271—1272. I. Anjou Károly (Nápoly) elfoglalja Durazzót és Alsó-Albániát.

1305. A szerbek és Anjouk harcainak kezdete Albániában.

1331. Dusan Stevan szerb császár Albánia és Macedónia ura.

1389. A rigómezei csatában az albánok a törökök oldalán harcolnak a szerbek ellen.

1443—1467. Kastriota György (Skander bég), mint Albánia önálló fejedelme a velenceiek támogatása mellett harcol a törökök ellen.

1479. A stambuli békében Velence Illyriát, Durazzo és Antivari kivételével, a töröknek átengedi.

1497—1503. Durazzo és Antivari elfoglalása a törökök által.

1832. Mustafa Pascha, mint Albánia fejedelme függetlenné nyilvánítja magát, de a törökök leverik.

1875. A hercegovinai felkelés kezdete.

1876—78. Török—montenegrói háború. Az albán nemzeti-ségi kérdés első megnyilvánulása.

1878. A boszniai felkelés leverése. Dervis pasa hadjárata Albániában. Orosi elfoglalása.

1910—11. A malisszorok és mirditák felkelése a porta ellen, ezek leverése Torgut Sevket pasa által.

1912. A malisszorok a montenegróiakkal szövetségben harcolnak a török ellen Skutarinál, de hamarosan cserben hagyják szövetségüket.

Mint a fenti néhány adatból is kiviláglik, Albánia multja mozgalmakban bővelkedik. Önkéntelenül felvetődik a kérdés, hogy miért tanusítottak a Balkán- és Appenin-félsziget hatalmasságai oly élénk érdeklődést ezzel a nyomorúságos tartománnyal szemben? Csakis számos kedvező kikötővel rendelkező tengerpartja, előnyös helyzete az Adrián és katonáknak kiválóan alkalmas emberanyaga lehettek azok a vonzó erők, amelyek a figyelmet feléje fordították.

A XVI. század kezdetétől, amikor a törökök Albániában berendezkedtek, a török uralomnak a Balkán-félszigeten való végleges megszüntéig, tehát 400 éven át, Albánia török fennhatóság alá tartozott, s a tartományban félig-meddig állandó jellegű viszonyok uralkodtak. A törökök, a katonai- és egész csekély mérvű adózási kötelezettségen kívül, az albán lakosságtól nem sokat követeltek. Az albán törzsek teljes mértékben élvezhették szabadságukat, mindazonáltal az ország újból meg újból bandák és felkelők harcaitól visszhangzott. Az albánok történelmének legmozgalmasabb időszaka a török uralom megszüntével kezdődött, amikor Olaszország és Ausztria-Magyarország kezdtek a kis állam sorsának irányításába beavatkozni.

A velenceiek kiűzetése után 1875-ben találkozunk először olasz törekvésekkel az Adria keleti partján. Mindenesetre már akkor tervezte Garibaldi szabadesapatoknak Albániába való áthajózását, hogy a skipetárokat felszabadítsa.

1877-ben Crispi Albániát Olaszországnak követeli, hogy ezúton az Osztrák-Magyar Monarchia boszniai okkupációjáért „jogos ellenszolgáltatást” nyerjen. Ez idő óta Olaszország az albán-kérdést napirenden tartotta, amíg azt a legutóbbi időben szándékának megfelelőleg nem rendezte.

A balkán-háború Albániát Törökországtól elvágta. A görögök ennek a tartománynak a déli, a montenegróiak az északi részét Skutarival egyetemben birtokukba vették, míg a szerbek Közép-Albánián át az Adriai-tengerig terjeszkedtek. A szóbanforgó államok hosszú idő óta táplált vágyaikat vélték ezzel a megszállással kielégíteni, azonban nem sokáig

élvezhették a könnyű területnyereség örömeit, mert Albánia birtoklása más hatalmak részére is igen nagy fontossággal bírt. Nevezetesen Olaszországnak és az Osztrák-Magyar Monarchiának volt elsőrendű érdeke, hogy az Adriából a Földközi-tengerbe vezető kijárat kérdése, amely Albánia sorsával szorosan összeforrt, megnyugtató módon rendeztessék. Ezek az államok nem tűrhették azt, hogy Albániában olyan népek kerekedjenek felül, amelyek szövetkezve másokkal, országuk érdekeit veszélyeztessék azáltal, hogy az albán partok birtokában a Földközi-tengerre való kijárást kérdésessé tegyék. Egyrészt az érdekelt államok kívánságára, másrészt abból a meggondolásból kiindulva, hogy a rendezetlen állami berendezkedéssel bíró államalakulat, amely számtalan érdek gyújtópontjává lett, a kialakult helyzetben nem maradhat, elhatározták az európai nagyhatalmak, hogy Albánia sorsát európai értekezlettel rendezik. Így jött létre a nagykövetek 1913. évi londoni értekezlete, amelyen Németország, Anglia, Oroszország, Franciaország, Olaszország és az Osztrák-Magyar Monarchia megbízottai Albániának, mint önálló államnak életrehívását határozták el.

A nagykövetek értekezlete elsősorban az Albániát megszálló szerb, görög és montenegrói csapatok visszarendeléséről intézkedett, majd az új államalakulat határainak pontos megállapítása céljából bizottságokat küldött ki. A bizottságok munkáit az érdekelt szerb, görög és montenegrói hatóságok rendkívül megnehezítették és csak a nagyhatalmak ismételt fenyegető fellépése segítségével sikerült a megszálló csapatokat Albániából visszatérésre kényszeríteni. A határmegállapítási munkálatokat a világháború megszakította. Az 1915. július 19-én kelt határozatok időpontjától mindaddig, amíg Wied Vilmos herceg Albánia trónját elfoglalta (1914. március), a nemzetközi bizottság volt hivatva a belső rendet fenntartani és az „ideiglenes kormány” segítségével az ország ügyeit vezetni. Ez idő alatt az ország pártharcok színhelye lett. A jelentősebb városokban helyi kormányok alakultak a helybeli tehetősebb, erőyesebb birtokosok vezetése alatt (Valonában Ismail Kemal Bey, Alessioban Ded Zogu, Orosiban Prenk Bib Doba, Elbassanban Akif Pasa, Tiranában Omer Pasa, Durazzóban Essad Pasa Toptani). Ezek a kormányocskák cselszövésSEL, vesztegetésekkel és fegyveres erőszakkal igyekeztek befolyásukat, hatalmukat és hasznukat gyarapítani. Magukat a különböző érdekelt hatalmak szolgálatába állítván, részben azok titkos erkölcsi és anyagi támogatása mellett nagyban hozzájárultak az albán viszony szétzüllesztéséhez. Idővel a hatalmasabb helyi kormányok elnyomták a gyengébbeket, sőt egyesek (Essad Pasa Toptani!) még Vilmos herceg trónralépése után is folytatták működésüket.

A herceg tevékenysége trónralépésétől (1914. március 7.) kezdve mindaddig, amíg Albániát el nem hagyta (1914. szeptember) a belső ellenségekkel (Essadisták, felkelők) vívott harcokban és az ország ügyeibe beavatkozó hatalmak befolyásának ellensúlyozásában merült ki. A közvetlen szomszédos államokon (Montenegró, Szerbia és Görögország) kívül főleg Olaszország és Ausztria-Magyarország fejtett ki itt erőteljes tevékenységet. Azok az államok, amelyeknek nem volt inyére, hogy egy német herceg intézze Albánia ügyeit, az albániai elégedetlenek titkos támogatásával, valamint a felkelések állandó szításával és ébrentartásával igyekeztek az új uralkodó helyzetét lehetetlenné tenni.

Ilyen szétzillesztett állapotban érte a világháború Albániát.

A világháború alatt Albánia szerepe nem volt jelentékeny. 1914. szeptember 20-án Essad szerb pénzzel és fegyverekkel ellátva Dibrába érkezett s átvette a hatalmat. Október 2-án 5000 fegyveressel bevonult Durazzóba. Törökországnak a központi hatalmakhoz való csatlakozása azonban Essad hatalmát megingatta, s csak az olasz hajóágyúk oltalma alatt volt képes magát a felkelők ellen Durazzóban tartani.

Tiranában ellenkormány alakult, s az 1915. februári elbassani kongresszus újból felkéri Wied herceget az albán trón elfoglalására. A világháború első évében a központi hatalmak figyelme más felé terelődött, s Olaszország otthoniasan berendezkedett az albán partokon. Amidőn Olaszország is harcra kelt, a szerbek, görögök és montenegróiak elérkezettnek látták újból az időt vágyaik kielégítésére. 1915. júniusában a szerbek bevonultak Albániába, a montenegróiak S. Giovanni di Meduát és Skutarit, s végül a görögök Dél-albániát szállták meg. Az albánok főleg az északi törzsek (malisszorok, mirditák) megkísérelték ugyan a fegyveres ellenállást, de gyenge, szervezetlen, kellő fegyverzettel és egységes vezetéssel nem rendelkező ellenállásuk véresen elnyomatott.

Amidőn 1915. októberében a magyar, osztrák és német erők átlépték a Dunát és Szávát, az albán lakosság nagy örömmel várta felszabadításukat s a szövetséges csapatokat támogatta is, már amennyire tőle tellett.

II.

Földrajzi viszonyok és lakosság.

Albánia kiterjedéséről pontos adatok nem állnak rendelkezésre, mert eltekintve attól, hogy a terület földrajzilag megbízhatóan felmérve nincsen, a határok végleges szabályozása sincs még befejezve.

A rendelkezésünkre álló adatok szerint Albánia 28—32.000 négyzetkilométer kiterjedésű. A terület túlnyomórészt hegyvidék. Az Albán-Alpok, nyugati részén, északnyugat—délkeleti irányban húzódó Dinari-Alpok általában észak--déli irányban húzódó főgerincvonulatukkal kísérik az Adriát. Ez az északon 2500 m tengerfeletti magasságot is meghaladó vad, sziklás, meredek lejtőkkel eső, sok helyütt havasi jelleget öltő hegylánc kelet—nyugati irányban rövid melléknyulványokat bocsát ki. Jelentősebb síkságai főleg a tengerpart mellett húzódnak és a következők:

É s z a k- é s K ö z é p- A l b á n i á b a n :

A Tiranai síkság, az Ismi mentén Isci-ig, azután a part mentén Alessio-ig,

a Siak síkság Durazzo és Guribrac között,
a Sadrima síkság Alessio és Skutari között, végül
a Mati síkság.

A l s ó- A l b á n i á b a n :

A Musachia síkság Kavaja és Vojusa között,
a Valonai síkság,
az Ossum síkság Berat-nál és
a Gorica—Delvimo-i síkságok.

F o n t o s a b b f o l y ó i, a m e l y e k k i v é t e l n é l k ü l
t o r r e n s j e l l e g ű e k, a k ö v e t k e z ő k :

A Bojana, amely mellett Skutari van, Oboti-ig hajózható.

A Drin. A Fehér- és Fekete-Drin összefolyásából keletkezik. Torkolatánál van Alessio.

A Mat (vagy Mati), amely, a Drin után, Albánia legnagyobb folyója.

Az Ismi, Arsen, Semeni, Skumbi, amely a hegyvidékből való kilépésénél Elbassant érinti, végül a Vojusa, amelynek torkolatától délre kezdődik a Valonai tengeröböl.

A l b á n i a t a v a i :

A Skutari-tó (375 négyzetkm.), az Ochrida-tó (271 négyzetkm.) és a Malik-tó.

K i k ö t ő h e l y e k :

San Giovanni di Medua, Alessio, Durazzo, Valona, Santi Quaranta és Butrinto.

Fontosabb városai:

Skutari 35.000, Tirana 26.000, Elbassan 20.000, Berat 20.000, Kavaja 10.000, Kruja 7000, Durazzo 3000, Valona 5000 és Alessio 2000 lakossal.

A már nem Albániához tartozó Dibra, Prizren és Djakova városok lakosságának túlnyomó része skipetár, tehát határozottan albán származású.

Lakosság:

A különböző albán kutatók Albánia lélekszámát igen eltérő módon állapítják meg. 600.000—1,600.000-ig terjednek a kutatók becslései. Ennek a lakosságnak túlnyomó része mohamedán, a kisebb fele orthodox (gör. kel.) és katolikus.

A lakosság faji hovatartozásának kérdésében az albán kutatók épp oly ellentétes nézeteket vallanak, mint a lélekszámra vonatkozóan. Mialatt Gopčević a Skutari-tótól a Skumbi-folyóig terjedő területen élő lakosságot, az ettől délre — az Epirusban — élőkkel szemben, egészen különálló népfajnak tartja, addig Wirth Albániát, a lakosság néprajza szempontjából, mint a Balkán-félsziget legegységesebb államát jelöli meg. Gopčević szerint az Albánia északi felében lakó gégák, az illyrek, liburniaiak, gallok, rómaiak, gótok, normannok, olaszok, szerbek, görögök és törökök keverékéből keletkeztek, míg az Epirusban lakó albánok az illyr, görög, római, szerb, gót, normann, olasz és török fajok keveredése útján állottak elő.

Mindezek az állítások csak az elméleti kutatás szempontjából tarthatnak érdeklődésre számot. Való az, hogy a Skipetár nemzetség létezik, de számos törzsre és alfajra tagozódik. Ezek fontosabbjai a következők:

Észak-Albániában a malisszorok. Ezek újlag alábbi törzsekre oszlanak: a Klementák, Skrélák, Grudák, Bogák, Kastraták és Hotik. A kivétel nélkül katolikus vallású malisszorok lélekszámát kb. 240.000 főre becsülik. Eddig nem éltek rendezett állami életet, hanem minden törzs önálló volt. A hosszú török uralom alatt is teljes szabadságot élveztek. Jellemzésükre Gopčević ezt mondja:

„A malisszorok büszkék, szabadságszeretők és bátrak. A bajtársiasság és testvériesség erősen ki van náluk fejlődve és ha az egyik bajba jut, a másik teljes mértékben segítségére van. Nagyon vendégszeretők és a „Bessa“ — az adott szó — nálunk szent és sérthetetlen.“

A malisszorok táplálkozása rendkívül szerény, de a pálinkát nagy mennyiségben élvezik. Lakóházaik az elképzelhető legszegényesebbek és piszkosak.

További törzsek a pulatik és posripák, amelyeket egyébként egyesek a malisszorokhoz számítanak. A pulatik fanatikus katolikuskok, rendkívül bátrak, nyersek és vadak. A rablás és fosztogatás második természetükké vált és a vérbosszú erősen el van közöttük terjedve, a vendégszeretetük azonban magas fokon áll.

A pulati törzshöz csatlakoznak a sala és soschi törzsek, amelyek rendkívül szegények.

A posripák és dusmanik, bár nagyon termékeny vidéken élnek, alárendelt szerepet játszanak, mert nem jártasak a fegyverforgatásban.

Megemlíthetők lennének még: a riolik, koplikik, marturik, pukák, tasik, krisnitsik, gasik és hasik, mely utóbbi három túlnyomórészt mohamedán vallású és jó katonáknak számítanak.

A községekben a főszemély a barjaktar, azaz a zászlóvivő. Tanácskozásuknál a barjaktar elnököl. Melléje van rendelve a pletšina — az öregek tanácsa — (örökölhető hivatal) és a kuvent, azaz a népgyűlés.

A középalbániai törzsek közül a mirditák játszik a legfontosabb szerepet. Ezek egy utódlási joggal bíró törzsfőnök vezetése alatt, zárt közületet alkotnak. Általában azt látjuk, hogy minél inkább eltávolodunk a demokrata északtól, annál erősebb a feudális rendszer (Prenk Bib Doba a mirditáknál, Essad pasa Tiranában stb.).

A matiják és dukačini a hatalmas mirditák fegyvertársai.

A községi élet itt is hasonló, mint a malisszoroknál. Bár a lakosságnak igen termékeny földje van, a mirdita inkább állatrablásból, mint rendszeres munkából él. A vérbosszú Közép-Albániában még jobban dívik, mint északon. A mirditák jellemzésére Gopčević ezt mondja:

„A mirditák bátorság és elszántság dolgában a malisszorokkal egy fokon állanak, de messze túlhaladják őket fegyverem, fanatizmus, bosszúvágy, büszkeség és rablásvágyban. Ha a mirditát a besza nem köti, akkor sem ló, sem juh, sem egyéb állat tőle nincs biztonságban.“

A mirditák szolgáltatták a török hadsereg legkiválóbb katonáit. A korábbi háborúk folyamán ennek a törzsnek a hadseregben nagy kiváltságai voltak. (A rendes zsoldat meghaladó tiszteletbeli zsold, a mirdita csapatokat a hadsereg jobb szárnyára állították.)

A közép-albán törzsekhez tartoznak még a zadrímák, akik szorgalmas, képzett földművelők, a lurok, a magas hegyvidék lakosai, végül a dibrák, Dibra város és környékének lakói.

A déli törzsek közül, amelyek általánosságban a toskák elnevezés alatt ismeretesek, csupán a šapatinok, továbbá a starovák és görök, végül a ljumák érdemelnek említést.

Közép- és Dél-Albániában a lakosság túlnyomó része mohamedán vallású. Az ortodox toskákat görögbarátoknak, rossz hazafiaknak és megbízhatatlan harcosoknak tartják. A mohamedán lakosság ezzel szemben a török hadsereg változott csapatát — „az arnautákat“ — állította ki.

Ha az egyes törzsek jellemvonását és szokásait egymással összehasonlítjuk, számottevő különbségeket találunk közöttük. Ennek ellenére mégis kénytelen a kutató arra a megállapításra jutni, hogy a skipetár nép nagyjában egységes. Az albánnak sem a göröggel, sem a szerbvel, még kevésbé a törökkel, semmiféle közös jellemvonása nincs.

Az albán általában magastermetű, merész, büszke, fanatikus, kiváló fegyverforgató, szabadság- és vendégszerető nép, amelynek előnyös tulajdonságait a vérbosszú és rablás-vágy homályosítja el.

A népművelés rendkívül elhanyagolt állapotban van. A lakosság túlnyomó része analfabéta. Népiskolák csakis a nagyobb városokban vannak. Az ország belsejében van ugyan egynéhány kolostor-iskola, amelyekben hiányos képzettségű papok és hodzsák oktatják kisszámú hallgatóikat a vallás tanaira, de ezt a munkát a legenyhébb jóakarát sem minősítheti népművelésnek.

Az oktatás szempontjából már a nyelvkérdés is igen súlyos kérdés. A Gega (északi Albán), nem érti a Toskát (Délalbán). Egységes és kiforrott albán nyelv nincs. A bennszülöttek nyelve vidékenkint a török, olasz, szerb és görög nyelv hatása alatt más és más.

Út- és közlekedési viszonyok.

Európai értelemben vett épített út az egész országban alig található. Általában nyomorúságos gyalogösvény és öszvérutak visznek a hegyeken át, amelyek azonban a tél folyamán jórészt járhatatlanok. Hidak, vagy egyáltalán nincsenek, vagy pedig, ha régi — a törökök által épített átjárók találhatók is, azok annyira elhanyagolt állapotban vannak és szerkezetük oly elavult, hogy rajtuk kocsival közlekedni nem lehet.

Még a tengerpart mentén se találunk átfutó kocsizható utakat, ahol pedig nagyobb városok és termékeny, gazdag területek vannak.

Vasút egész Albániában nincs.

III.

A 2. hegyi dandár átkelése az Albán Alpokon.

A 2. hegyi dandár (a cs. és kir. 3. hadsereg, a VIII. hadtest és az 57. hadosztály kötelékében)¹ 1915. október 10-én Belgrádnál átlépte a Dunát és a szerbek elleni támadó hadműveletek keretében 1916 január közepe táján érkezett Prizen környékére, ahol találkozott a 3. bolgár hegyi dandárral.

Ezidőtájt a Balkánon működő saját erők helyzete nagy vonásokban alábbi volt:

A 2. hegyi dandár január végétől kezdve, mint önálló sereget a 3. handseregparancsnokság közvetlen intézkedési egysége volt és olyértelmű parancsot kapott, hogy készüljön arra, hogy főerejével mielőbb Debra környékére legyen eltolható.

Röviddel azután, hogy a dandár Prizrent elérte, megkezdődött a környék úthálózatának részletes szemrevételezése abból a célból, hogy ha a csapatok bármely irányban eltolásra kerülnek, a parancsnokság tájékozva legyen arról, hogy az egyes vidékek a legkönnyebben, mely menetvonalak igénybevételével érhetők el.

Az utak szemrevételezésével erős tiszti járőrök voltak megbízva, amelyek egyidejűleg felderítő tevékenységet is fejtettek ki. Amikor a szemrevételezések elrendeltek, a parancsnokságok még nem voltak tisztában azzal, hogy a 2. dandár milyen feladatot fog kapni, a felderítés és szemrevételezés tehát minden elképzelhető irányban megindult. Így az Albán Alpokon át Alessio felé is kiküldetett egy járőr, de ennek a jelentése már csak a hadműveletek megkezdése után érkezett meg.

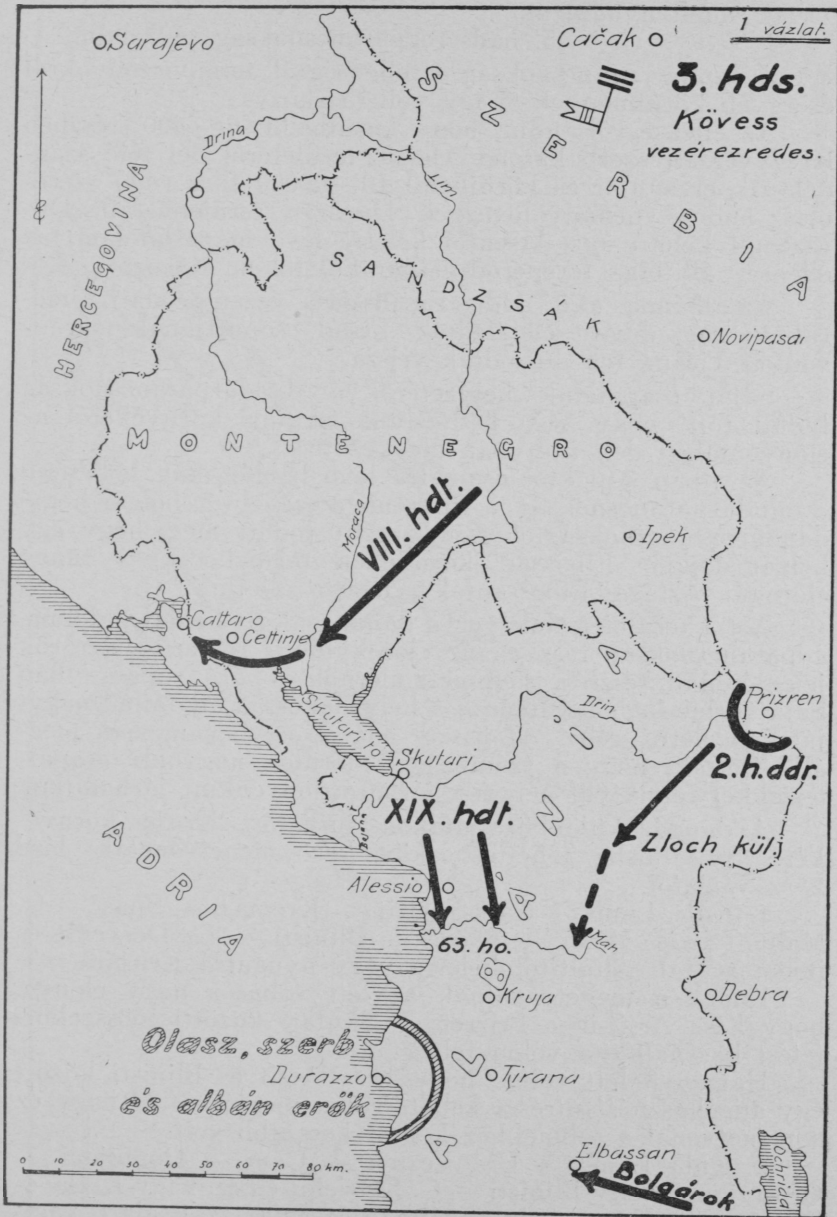
Mialatt a csapatok és a parancsnokság azon munkálkodtak, hogy a Debra-ra való eltolást előkészítsék, amely hadművelet jelentékeny műszaki és anyagi előkészítést igényelt, érkezett február 5-én 19^h-kor a 3. hadseregparancsnokság alábbi rádiótávírata:

„2. hegyi dandár parancsnokságnak.

A Debra felé való előnyomulás elmarad. A dandár Kruja-Durazzora nyomuljon elő.

Az előkészületeket erre az előnyomulásra megtenni.

¹ A cs. és kir. 2. hegyi-dandár (Panzenböck ezredes dandárnok) a közös 57. gyaloghadosztály kötelékéhez tartozott (Goiginger Henrik altábornagy). Továbbá VIII. hadtest (nemes Scheuhenstuhl gyalogsági tábornok), 3. osztrák-magyar hadsereg (nemes Kövess gyalogsági tábornok), Mackensen német tábornagy seregesoportja. Nevezett dandárt, önállósítása után (február 6-tól), közvetlenül a 3. hadsereg parancsnokság alá rendelték.

A 3. hadsereg helyzete 1916. januárban.

Közelebbi utasítások következnek.

A vételt nyugtázni.

3. hadseregpapancsnokság 1427 hdm.“

A dandárparancsnokság az ellenségről, terepviszonyokról és egyéb körülményekről így volt tájékozva:

Az ellenségről tudta, hogy körülbelül 6—8000 részben lefegyverzett szerb katona Alessio területéről dél felé szándékozik elvonulni és körülbelül 10—12.000 főre rúgó szerbolasz haderő, néhány löveggel, Durazzo területén áll. Durazzotól keletre (az Arsentől keletre lévő magaslatokon) az ellenség állítólag tereperődítő munkálatokon dolgozott.

Az albánok, akik eddig Essad pasa vezetése alatt tömörültek, nagyjából elszéledtek. Essad csoportjának maradványai Tirana felé húzódtak vissza.

Saját csapataink helyzetéről a dandárparancsnokság tudott róla, hogy XIX. hadtestünk Skutari környékéről az előnyomulást déli irányban megkezdte.

Az albán Alpoktól nyugatra lévő bolgár erők hollétééről a dandárparancsnokság, a Prizrenben székelő 3. bolgár hegyi dandárparancsnokságtól csak annyit tudott meg, hogy egy bolgár dandár Elbassan környékén tartózkodik, s ennek előretolt osztagai Elbassantól nyugatra állottak.

Azt a területet, amelyen a dandárnak át kellett hatolnia, a parancsnokság részben az előreküldött felderítő járőrök jelentéseiből, részben Steinmetz mérnök és báró Nopcsa albán kutatók leírásából, valamint a helyi lakosság adataiból nagyjában ismerni vélte. Az összes adatok egybehangzóan megállapították, hogy a számbajövő terület nagyobb csapattestekkel rendkívül nehezen járható, helyenkint járhatatlan.

A dandár különböző utakon juthatott Kruja környékére. Számításba jöhettek a következő menetvonalak: lásd 2. sz. vázlatot.

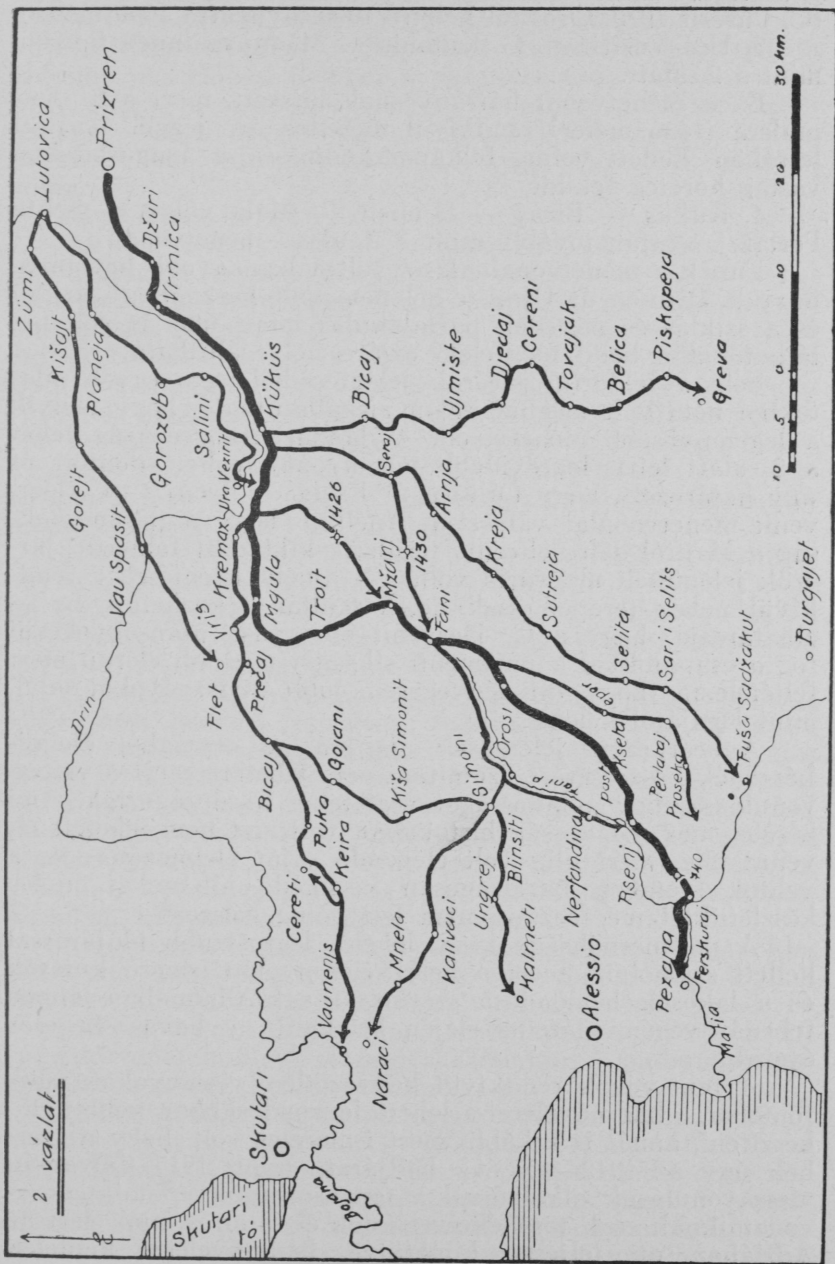
1. Kula Lums — Ura Vezirit — Kremaz — Spas — C. Malit — Kisa Arsit — Skoza — Blinisti — C. Dervenit és innen a Mali Altait-tól keletre vagy nyugatra Krujára.

Ennek a menetvonalnak az lett volna a nagy előnye, hogy Kisa Arsit-ig a Prizren — Skutari közötti főösszekötést használhatta volna fel.

Hátránya lett volna, hogy Kisa Arsit és Blinisti között egy alig használt útrészt kellett volna megjárnia és hogy ez a menetvonal a többiekhez képest hosszabb volt.

2. Kula Lums — Ura Vezirit — Cam — Domgjeni — Orosi, innen vagy Blinisti — C. Dervenit-en át, vagy Ksela — Rsenj — C. Dervenit-ig, továbbá úgy mint az 1. alatt, vagy pedig Orosi — Perlataj — Fuša — Sadzakut-on át Krujára.

Ez a változat ugyan jóval rövidebb lett volna, mint az

1. alatti, de az útvonal számos jelentékeny magaslaton át vitt (C. Puresit 1070, Orositól keletre 1000, nyugatra 1000 méter).

3. Ura Vezirit — C. Kumuls — Mžanj és innen tovább, mint a 2. alatt.

Ez a menetvonal hátrányosnak látszott, mert a C. Kumulsra (1426 méter) rendkívül meredek és jéggel borított lejtőkön kellett volna felkapaszkodni és a magaslatokon vastag hóréteg feküdt.

4. Küküs — Bicaĵ — Ujmiste — Mala völgy — Selita Perlataj, azután tovább, mint a 2. alatti menetvonal.

Ennek a menetvonalnak az volt a legnagyobb hátránya, hogy a Drin-en át Ujmiste-nél nem volt használható átjáró és a sziklás és meredek partalakulás miatt nem is volt belátható időn belül megfelelő átjáró helyreállítható.

Sem a felderítő járőrök jelentéseiből, sem egyéb adatokból nem volt megbízhatóan megállapítható, hogy melyik a legelőnyösebb menetvonal. A dandárparancsnokság tehát a 2. alatt leírt, legrövidebb menetvonal mellett döntött és úgy határozott, hogy Orosi-n át Ksela — Rsenj — C. Dervenit menetvonalat választja. Anélkül, hogy a parancsnokság a Matitól délre elterülő területre kiküldött felderítő járőrök jelentéseit megvárta volna, — amely jelentések a rendkívül nehéz terepen csak hetek múltán érkezhettek be — elhatározta, hogy a C. Dervenit elhagyása után igyekezni fog a csapatokkal a partmenti síkságot mielőbb elérni, mert feltételezte, hogy ott lényegesen jobb útviszonyokat talál, mint Krujától keletre.

A beérkezett jelentések alapján az országból élelmiszerkészletek beszerzésére számítani nem lehetett, mert a visszavonuló szerbek a lakosságot végletekig kiszípolyozták. Ami készlet még a lakosság birtokában volt, azt nem lehetett elvenni tőle, mert alig volt elegendő saját élelmezésére és a velünk szemben barátságosan viselkedő albánokat utolsó készletüktől megfosztani nem lett volna célszerű.

A parancsnokságnak a lehető legrosszabb időjárással kellett számolnia, mert a helyi viszonyokat ismerő kutatók és a lakosok bemondása szerint, Észak-Albániában éppen február végén, március elején kezdődik a havas és esős évszak.

A fent vázolt rendkívül kedvezőtlen viszonyokat megfontolva, a hadműveletet a lehető leggondosabban kellett előkészíteni, annál is inkább, mert ismeretes volt, hogy a szerbek úgy az 1912—13. évi hadjárat, mint 1915 folyamán visszavonulásuk alkalmával a tengerpartot csapataiknak és vonataiknak csak töredékeivel érték el és az is, ami elért az Adriához, ott teljesen kimerülve, hadműveletre képtelen állapotban érkezett meg. Már pedig a 2. hegyi dandárnak

csak a tengerpart elérése után kezdődött meg a tulajdonképpeni feladata (Durazzo elfoglalása); a csapatoknak tehát teljesen fegyverfogható állapotban kellett a tengerpartot elérniök. Az előkészületeket a parancsnokság akként eszközölte, hogy a csapatok nehéz és teljesen kopár területeken a lehető leggyorsabban áthaladjanak, mert a kedvezőtlen terepen való megakadás könnyen végzetessé válhatott volna.

a) M ű s z a k i e l ő k é s z ű l e t e k.

Az első komoly akadály a Drin volt. (A Lumán át vitt egy a bolgár csapatok által épített vendéghíd.) Kula Lums-tól vezetett a Drini barz északi partjára, már békében is használatos út, egy a törökök által több száz évvel ezelőtt épített kőhídon át, amely Han Vezirit-nél tért át az egyesült Drin déli partjára. Úgy látszik, a törökök inkább két hidat építettek a Drinen át, hogy a déli folyópart sziklás talajában ne kelljen utat építeniök. A szerbek azonban az Ūra—Veziriti hidat felrobbantották, a Kula Lums-tól északnyugatra levő híd pedig a szokatlanul meredek hídmezők miatt szekérral nem volt járható.

Hogy a Han Vezirit-re menő kocsizható út a hadihíd-anyag odaszállítására kihasználható legyen, a Kula Lums-tól északnyugatra levő Drin-hidat menedékesebb vendéghíd ráépítésével tettük kocsizhatóvá. A Han Veziriti felrobbantott híd helyett pedig hadihíd készült.

A hadihíd anyagra azonban másutt is sürgős szükség lévén, nem lehetett azt Han Vezirit-nél beépítve hagyni, ezért a csapatok azonnal megkezdték Küküs-nél, a Drini zi-n át egy vendéghíd építését is és a Drin déli partján Küküs és Parmci között az útépítés is megkezdődött. A Küküs-i híd 14 nap alatt elkészült és ezidőtől fogva ez volt az egyetlen átkelési lehetőség a Drinen át, mert a hadihidat időközben a szokatlanul magas vízállás és a rendkívül erős ár következtében kénytelenek voltunk lebontani.

Az egyesült Drinen át egy vendéghíd építése hónapokba telt volna, már pedig a dandárnak nem volt 12 napnál több vesztegetni való ideje, mert ennyi idő alatt érkezhettek be a hadseregparancsnokság által rendelkezésre bocsátott kiegészítő vonatok, amelyek megérkezése után a hadműveleteknek azonnal meg kellett indulniok.

Addig is, amíg a csapatok megindulhattak, (febr. 5—18-ig) a gyalogságot az Ūra Vezirit — Magula — Cam — Caf Pure-sit — Mola — Domgjoni — Vila — Orosi-n át tervezett menetvonal helyreállítási munkálataival bízták meg. A zászlóaljok a kijelölt útvonalon szakaszonként előnyomulva, utász-osztagaik vezetésével igyekeztek a meglevő utat nagyjában felhasználva, az utánuk következő vonatok részére félig-

meddig járható közlekedési vonalat teremteni. Ennél a munkánál a csapatok igen leleményesnek mutatkoztak s az eléjük tornyosuló számtalan akadályt ügyesen hátrították el. A munka túlnyomórészt a meglévő túlkeskeny ösvérvutak kiszélesítésére, szakadékok áthidalására, fák kidöntésére és robbantásokra szorítkozott. Ahol a meglévő nyom használhatatlannak bizonyult, nagyobb kerülővel új utat nyomdokoltak. Így a zászlóalj 12 nap alatt lassan előre dolgozták magukat és egyszersmind majdnem felerészben megtették a nehéz utat. Ott ahol komolyabb természetű műszaki munkálatok voltak szükségesek, a rendelkezésre álló utászszázad vette át a munkát. Ilyenformán a csapatok zöme (vonatok nélkül) fáradságos munkával február 18-án elérte Orosit.

Az alárendelt csapatoknak kiadott első intézkedés, amely túlnyomórészt műszaki természetű rendelkezéseket tartalmazott alábbi volt:

„A 8/III, 76/III, 101/II és 4. bh/V zászlóaljknak, a 10/4 utászszázadnak, a 2. hegyi távbeszélő osztagnak és a dandár élmező tisztnak.

A dandár parancsot kapott arra, hogy Kruján át Durazzo ellen nyomuljon elő.

A menetvonal Ura Vezirit-től Cam — Fira — Fani — Orosi — Perlatajon át Krujára. Ez a menetvonal általában málhásállatok részére járható, de sok részén okvetlenül helyre kell állítani, ha az élelem és lőszerutánpótlásról gondoskodni akarunk.

Egyelőre tehát arról van szó, hogy a kijelölt utat málhásállatok részére jól járhatóvá tegyük.

Az utak helyreállítása céljából a csapatok ama vidékre helyeztetnek, ahol a munkálatokat el kell végezniök.

1. A fél 10/4 utászszázad az Ura Vezirit és Parmci közötti útrészt javítja ki és február 6-án erre a területre menetel.

2. A 3/4 8/III zászlóalj feladata a Parmci és Serice közötti útrészt kijavítani és febr. 6-án oda menetel.

3. A fél 76/III zászlóalj kijavítja a Serice és Hebe közötti útszakaszt s febr. 7-én menetel a kijelölt területre. Ennek a csoportnak a 10/4 utászszázad egy szakaszt bocsát rendelkezésre.

4. A 101/II és 1/2 4. bh/V. zászlóaljok Kauteuczky őrnagy parancsnoksága alatt a Hebe és Fani közötti útrészt javítják ki. A 10/4 utászszázad a szövevényesebb műszaki munkálatok elvégzésére Kauteuczky őrnagynak is alárendel egy szakaszt.

Úgy a 3., mint a 4. alatt említett utászszakaszokat a gyalogság élmezőre, mert az utászszázadnak hegyi felszerelése nincsen.

5. A fél 4. bh/V zászlóalj, a parancsnoksággal együtt Kula Lumsnál marad és kijavítja a most munkában levő vendéghíd és Ura Vezirit közötti útszakaszt.

Irányelvül szolgáljon, hogy a szándék az, hogy a dandár gyorsan elérhesse a Kruja körüli területet, tehát csakis azok a legszükségesebb munkálatok végzendők, amelyek a mállhasállatok menetének lehetővé tétele céljából elengedhetetlenek.

Összeköttetések: A dandár hegyi távbeszélő osztaga Kula Lums és Fani között távbeszélő vezetéket épít. Az összes csoportok kapcsolódjanak bele ebbe a vezetékekbe.

Naponta várom távbeszélő útján a munka előrehaladásáról szóló jelentéseket.

Élelmezés: Kauteczky őrnagy csoportja részére Mzanjon, a 8/III és 1/2 76/III zászlóaljak részére Camon létesül felvételező hely. A Mzanji felvételező helyen a 101/II, a Cami felvételező helyen pedig a 8/III zászlóalj élelmező tisztje vezeti a felvételezést.

Kula Lumstól való elmenetelük alkalmával az összes csapatok 2 napi élelmet felvételezzenek.

A 8/III zászlóalj visszahagy Prizrenen egy századot, amelynek parancsnoka még ma jelentkezzék a dandárparancsnokságnál.

756/14 hdm. szám.“

Orositól nyugatra elsősorban a Fani, azután a Mati folyó áthidalásával kellett számolni, amelyek ezidőtájt (hóolvadás és esős évszak) jelentékeny akadályszámba mentek. Február 16-án az utászszázadot ezekre az akadályokra irányították.

Orosi és Caf Dervenit között, a felderítés eredménye szerint, nem volt szükség komolyabb útjavítási munkálatokra; a dandárparancsnokság tehát csupán a zászlóaljak utászosztágait küldte egy nappal előre Orosiból azzal a feladattal, hogy a különösen nehezen járható útrészeket javítsák ki.

A fentiekből látható, hogy az utak helyreállítása érdekében, a dandárparancsnokság a szokástól eltérő módon, csapatainak teljes munkaerejét igénybe véve gondoskodott. Mégis előfordultak a menet alatt fennakadások.

b) É l e l m e z é s i g o n d o s k o d á s o k .

A dandárnak a szervezetszerű két hegyi élelmezési lépcsőjén kívül, nyolc egyéb lépcső állott rendelkezésére. Ebből a 12 lépcsőből 2½ Zloch alezredes különítményét² követte, s az volt a parancsuk, hogy kiürülésük után ne térjenek

² Zloch alezredes előretolt különítménye állott: a 70/II. és ½ 76/III. zászlóaljakból, egy lovas járőrből ½ ¼ hegyi ágyús ütegből és 2 és ½ élelmezési lépcsőből.

vissza a Kula Lums-i felvételező helyre, hanem a tengerparthoz való beérkezésük után, a XIX. hadtest (Trollmann altábornagy) felvételező helyén felvételeznek.

A dandár zöme részére tehát $9\frac{1}{2}$ lépcső maradt. A fel-emelt élelmezési létszám miatt 1 lépcső csak $\frac{3}{4}$ szabványos adagot vihetett az emberek és $\frac{1}{2}$ zabadagot a lovak részére (kb. 8000 ember és 4000 ló volt a dandár élelmezési állománya, míg a lépcsők csak kb. 6000 emberre és 2500 lóra voltak méretezve). A $9\frac{1}{2}$ élelmezési lépcsővel a dandár, emberenkint napi $\frac{3}{4}$ és lovankint féladagot számítva, a Mati-ig jutott volna.

Töltés végett a lépcsőket visszaküldeni nem lehetett, mert a keskeny ösvényeken az egymással szembe haladó vonatok nem térhettek volna ki. Más megoldást kellett tehát találni. A dandárparancsnokság a viszonyok kényszere alatt úgy intézkedett, hogy az élelmezési vonatok egy részét megfelelő fedezet alatt a csapatok előtt járatta. Ezeknek az volt a feladatuk, hogy az élelmet a parancsnokság által kijelölt pontokon lerakják, s azután üresen menjenek a tengerpartra, s ott, Alessioban, vagy Skutariban, felvételeznek. azután pedig Miloti vagy Durazzo környékén újra a dandárhoz csatlakozzanak. Így a szembe való menetelés mellőzhető volt s a csapatoknak a tengerparton, a Durazzo elleni hadműveletekhez, frissen töltött élelmi lépcsők álltak rendelkezésére.

Hogy az üres élelmezési lépcsők a tengerpart elérése után hól tudnak majd felvételezni, azt a dandárparancsnokság maga sem tudta, mert hetekre előre nem volt megállapítható, hogy a Skutari irányából előnyomuló XIX. hadtest meddig jut előre dél felé. Az előreirányított lépcsők tehát oly parancsot kaptak, hogy rakományuk átadása után Alessioba meneteljenek s ott felvételeznek, ha azonban ott készlet nem volna, folytassák menetüket Skutariba, ahol feltétlenül találnak felvételező raktárt és újratöltésük után igyekezzenek mielőbb Krujára, ahol a dandárhoz csatlakoznak.

A dandárparancsnokság érezve azt, hogy a tengerpart elérése után, tehát a várható harcok megkezdése idejére utánpótlását meg kell szerveznie, a hadseregparancsnoksághoz alábbi táviratot intézte:

„3. hadseregparancsnokságnak.

A 2. hegyi dandár kb. 9000 emberrel és 4600 lóval február 23-ika táján éri el Kruja környékét. Hogy az üres lépcsőket helyesen irányíthassam, kérek értesítést, hogy 20-ikától kezdve Skutariban, vagy Alessioban lehet-e élelmet felvételezni. A szűkös szállítóeszközökre való tekintettel kívánatos volna, ha Alessioban lehetne felvételezni.

2. hegyi dandár 739/hdm. szám.“

Zloch alezredes másfél zászlóaljnyi erős különítménye, amely ezidőtájt már kb. harmadik hete volt úton és valahol Kruja környékén lehetett a vele adott 2 és fél lépcsővel, legfeljebb négy hétre volt ellátva élelemmel. Szükséges volt tehát, hogy még egy lépcső a különítmény után meneteljen.

Szerencsére a dandárparancsnokság minden eshetőséggel számolt és megparancsolta Zloch alezredesnek, hogy Kula Lumstól kezdve az egész menetvonalán hagyjon vissza összekötő járóróket, hogy esetleges utánirányítás esetén a különítményt megtaláljuk. Így a különítmény után irányított 14/3 hegyi élelmezési lépcsőt nyugodtan el lehetett indítani annak a veszélye nélkül, hogy a lépcső a hegyekben elvész.

Ilyenformán a dandárparancsnokság 4 lépcsőt irányított a csapatok előtt és 1 napi élelmet Fani-nál, 2 napit Orosi-nál³ és 1 napit Ksela postnál rakatott le, néhány nappal a csapatok beérkezése előtt. Az üres lépcsők nem tértek többé vissza Kula Lums-ra, hanem Alessio-ba meneteltek. A többi 5½ lépcső megrakva a dandárral menetelt. Ezek közül egy lépcsőt, minthogy Albánia zabban nagyon szegény, minden eshetőségre kizárólag zabbal raktak meg.

A *húsellátást* csak konzervekre alapozni nem lett volna célszerű, mert a konzerv élvezetétől ily hosszú idő alatt gyomorbetegségek léptek volna fel. Az országban vágómarha (juh és kecske is) csak elvétve volt található. A szarvasmarha és a juh a hosszantartó nehéz meneteket a csapatokkal nem bírta volna ki. A parancsnokság tehát úgy segített magán, hogy a nehezebben mozgó vágómarha egy részét, napokkal a csapatok elindulása előtt, előre irányította, míg a könnyebben haladó szarvasmarhák és juhok a csapatoszlop végén követték a dandárt. Még ilyen módszer mellett is zavarok álltak be a húsellátásban, mert a vágómarha nem volt képes a menetcélokat elérni, úgy, hogy többszörösen kénytelen volt a csapat konzervet fogyasztani.

Súlyos gondot okozott a szálás takarmány kérdése is. Az állatokat nem lehetett hetekig szálás takarmány nélkül hagyni, különösen amikor csak napi féladag zabot kaphattak. Arra gondolni sem lehetett, hogy a sok ezer ló és vágómarha után szalastakarmányt szállítsunk, a menetvonal mentén pedig takarmány nem volt található. A parancsnokság tehát alhoz a kétségesnek látszó eszközhöz folyamodott, hogy tekintélyes albánokat bízott meg azzal, hogy a rendelkezésükre bocsátott arany és ezüst pénzért a menetvonalról félre eső helyekről szénát vásároljanak s azt a kijelölt pontokon (Cam—Orosi) gyűjtessék. Az albánok becsületszavu-

³ Mert itt pihenőnapot is tervezett.

kat („Bessa“) adták, hogy a hadsereget, amelyhez őket barátság fűzte, nem hagyják cserben s a szénaellátás valóban törhetően játszódott le.

A *kenyérellátás* is nagy nehézségekbe ütközött. Még a menetek idejére csak el lehetett az ételmezési lépcsőket kenyérrel látni, bár már ezidő alatt is számolni kellett a nagyfokú penészedéssel. A tengerpart mellett várható hadműveletek idejére azonban feltétlenül sütődérről kellett gondoskodni. A dandárnak rendelkezésére álló hegyi sütődék (a 2. és 102. számú) közül a 2. számú kocsizható, a 102. számú pedig taligán hordozható és csak szükségképpen volt málhásállatokra rakható.

Ez utóbbit vitte a dandár magával szétszedve és lovakra málházva, hogy a tengerpart elérése után felállíthassa.

c) A v o n a t f e l s z e r e l é s.

A csapatok és a vonatok, a 10/4 utászszázad, a 16/1 tartalékkórház egy részlege és az ételmezési vonatok egy része kivételével hegyi háborúra fel voltak szerelve.

A hadseregparancsnokság által kiutalt hegyi ételmezési lépcsők igen rossz állapotban érkeztek a dandárhoz, s mivel ezek rendbehozatala miatt az indulás már kitűzött időpontját nem tudta a parancsnokság elhalasztani, 1—2 nap alatt kellett őket menetképessé tenni.

A málhásállatokban mutatkozó hiányokat a helyszínen található málháslovak megvásárlása útján pótolták. Ez a lóanyag azonban oly silány volt, hogy a következő menetek alatt közel 60%-a elhullott, míg a régi, még Boszniából származó állatanyag a meneteket számottevő veszteségek nélkül tette meg.

A sütődét erősebb igáslovak közül kiválogatott málhásállatokra rakták. Menete minden különösebb baj nélkül zajlott le, igaz, hogy rövidebb napi meneteket hajtott végre, mint a dandár zöme.

d) L ö v ő s z e r p ó t l á s.

A szervezetszerű lövészeres lépcsőkön kívül a dandárparancsnokság Orosiban egy kisebb hegyi ágyús lövészerraktárt létesített, mert arra nem lehetett számítani, hogy a tengerpartra érve rövidesen 15 M. 75 cm. hegyi ágyúlovószert kapható legyen. Ez a raktár úgy létesült, hogy a lövészeres lépcsők még a derékhad megindulása előtt előre vitték 2 lépcsős hegyi ágyúslövészerét, azt Orosiban tárolták és üresen visszatértek Kula Lums-ra, ahol újból megrakodva a dandár menetoszlopába sorakoztak.

e) Az e g é s z s é g ü g y i felszerelés a csapatoknál teljes volt. A dandár szervezetszerű egészségügyi intézetén kívül, egy tartalékkórház részlegét vitte magával málhás-

állatokra rakva (körülbelül 80 ágy befogadóképességgel). Kula Lumsban betegnyugvóállomás létesült.

f) Gondos mérlegelést kívánt a felsőbb parancsnokságokkal való összeköttetés szabályozása. A parancsnokság jókora mennyiségű kábelanvagot és rádióállomást is kapott, de a hordozható kézi rádióállomások hatótávolsága — különösen a nehéz havasi vidéken nem volt elegendő, s tábori rádióállomást a hegyekben szállítani nem lehetett. Előrelátható volt tehát, hogy a dandár hosszabb időn át el lesz vágva felettes parancsnokságaitól.⁴

Az előkészületek szempontjából említést érdemel még, hogy a legközelebbi szabványos nyomtávú Ferizovié-i vasútállomástól Stimljáig tábori vasút épült, hogy a dandár ellátása biztosítva legyen, s innen Prizrenig teherautók bonyolították le a forgalmat.⁵

Mielőtt a hadművelet végrehajtását tárgyalnók, szükséges, hogy röviden megemlékezzünk az akkori albán közigazgatási viszonyokról és az albánok részvételéről a hadműveletekben.

Wied herceg 1914-ben bekövetkezett távozása után Albániában elismert központi hatalom nem volt. A szerb, olasz és montenegrói megszálló csapatok Essad pasa segélyével ugyan berendeztek valamilyen közigazgatást, de ez a szerb hadsereg összeomlásával egyidejűleg megszűnt.

Amidőn a szövetséges osztrák-magyar-bolgár csapatok Albániába behatoltak a közigazgatást újra kellett szervezni. Ennek a kérdésnek a megoldása azonban távolról sem volt oly könnyű, mint más elfoglalt területen, mert a megszállhatatlan pártra szakadt és törzsekre tagozódó albán lakossággal csínján kellett bánni.

A közigazgatás gyors megszervezését már az a tény is nagymértékben hátráltatta, hogy hadvezetőségünk a bolgár hadvezetőséggel hónapokon keresztül nem állapodott meg a hatásköröket illetően, úgyhogy ugyanazon a területen a mi csapataink és a bolgárok is intézkedtek közigazgatási természetű kérdésekben. Előfordult például Prizrenen, hogy úgy az ott székelő bolgár 3. hegyi dandár, mint a saját 2. hegyi dandárparancsnokság is azt a parancsot kapták magasabb parancsnokságaiktól, hogy a prizreni körletben polgári közigazgatást szervezzenek. Ez természetesen ismételt összeütközésre adott alkalmat a parancsnokságok között, mert mindkettő ragaszkodott a vett parancshoz.

A helyi közigazgatási hatóságok megszervezésénél fon-

⁴ Lásd a 12. oldal jegyzetét

⁵ A 2. hegyi dandár hadrendjét és állományviszonyait a függelék mutatja.

tos volt, hogy közegeink oly egyénekkel tárgyaljanak, akik tényleg szélesebb körű népszerűségnek örvendenek. Bár a dandárparancsnoksághoz beosztott báró Nopcsa és Steinmetz mérnök, neves albán kutatók, valamint még a Wied uralomidejéből visszamaradt Ghilardy kapitány e tekintetben némi útmutatással szolgáltak, mégis igen nehéz volt a politikailag annyira széthúzó albán lakosság közül azokat kiválasztani, akik biztosítékot nyújthattak arra, hogy a rendelkezéseket a lakosság végre is hajtja.

Számolni kellett azzal, hogy ha a dandárparancsnokság „X” albán vezető férfiúval tárgyal, akkor „Y” és „Z” hívei és barátai minden követ megmozgatnak, hogy a lakosság ama része, amely rájuk hallgat, csapatainkkal szemben ellenségesen viselkedjék.

Így a jó viszonyoknak lehetőleg széles rétegekkel való fenntartása érdekében nem maradt más hátra, mint senkivel és mindenkivel barátságosan viselkedni s egyes vezetőkkel szemben világosan mindaddig színt nem vallani, amíg a helyzet nem tisztázódott.

Rendezett közigazgatási viszonyok tényleg csak akkor kezdődtek, amikor már Albániát csapataink birtokba vették s a fegyveres erő hatalmát az egész ország érezte és hadvezetőségünk a bolgárokkal megegyezett abban, hogy ki hol rendezkedjék be.

Az albánok ezidőtájt sűrűn termeltek ki ideiglenes kormányokat s mondhatni minden héten újabb kormány alakult.

Ezek közül a legkomolyabbnak látszó kísérlet volt Hassan Bazri bey kormányalakítási kísérlete. Ez február 9-én Djakován alakult a cs. és kir. hatóságok támogatása mellett és az alábbi táviratot intézte a dandárparancsnokság útján a hadseregfőparancsnoksághoz és a külügyminiszterhez:

„Boldog vagyok, hogy Albánia legnehezebb és legkényesebb részében sikerült az alapvető szervezést befejeznem.

Ebben a pillanatban közöttünk tartózkodnak Rappaport és Rudnay urak is.

Minden intézkedést megtettünk, hogy a különböző nemzetiségű operettszerű királyok gyermekességei megszűnjenek.

Ebben az alkalmatlan időpontban valamely Kongresszusi támogatni, annyit jelentene, mint a nemzetközi szélhámosok előtt a kapukat kitérni, mert csak ezeknek lehet érdeke a zavarosban halászni.

A mi gyógyító programmunk célul tűzte ki a széthúzás és pártoskodás megszüntetését.

A holnap ide érkező Windischgrätz herceget megérkezése után azonnal tájékoztatni fogom az összes előkészületek

tartalmáról, hogy Essad pasa sorsa mielőbb meg legyen pecsételve. A Mati-lakosok intrikáinak nem szabad hinni.

A régi osztrák-magyar barátságra támaszkodva odaadó rokonszenvünk és őszinte hűségünk tanujelét fogjuk adni.

Az ideiglenes albán kormány elnöke és
külgügyminisztere
Hassan Bazri bey.“

Az albánok aránylag nagy számban csatlakoztak a szövetséges csapatokhoz, de harci értékük nem volt számottevő. Szervezésük röviddel azután, hogy csapataink Albániába benyomultak kezdetét vette. Vezetőik nagyrészt oly cs. és kir. tisztek voltak, akik Albániát és a nyelvet ismerték, de azért akadt egy-két csoport, amely tekintélyes albán lakosok vezetése alatt tömörült.

A saját hadvezetőségünk támogatása köpenyek, opánkabőr, szerb és orosz puskák és hozzávaló lövészer, valamint az élelmezés és pénzellátás tekintetében tekintélyes volt. A felfegyverzett albánok ruházata a magukkal hozott polgári ruha volt s annak jeléül, hogy elismert szervezett egységhez tartoznak, piros-fekete kokárdát, valamint piros-fekete és fekete-sárga karszalagot kaptak. Főgyülekező és felszerelési helyeik voltak: Vucitrn, Djakova és Prizren.

Február elején a felfegyverzett albán csoportoknak alábbi létszámai voltak:

Hessler százados zászlóalja	1600 fő
Báró Nopcsa zászlóalja	800 „
Steinmetz mérnök zászlóalja	500 „
Ghilardi kapitány zászlóalja	180 „
Hassan beg és Irfan beg zászlóaljai	3000 „

Ezeket az albán csoportokat a dandárparancsnokság Djakova—Prizren környékéről Albánia átkutatására, Alessio—Elbassanon át a tenger felé irányította s azt a feladatot ruházta rájuk, hogy a dandár előtt a terepet tisztítsák meg, derítsék fel, fogják el a nehéz hegyi terepen, a menetvonalaktól oldalt bujkáló szerb szökevényeket és essadista felkelőket.

Így a dandárparancsnokság kisebb járőreit, valamint a csekély fedezet mellett előreküldött élelmezési lépcsőit nyugodtabban irányíthatta az ország belsejébe, mert az albán zászlóaljak az egész vidéket már átkutatták s így megtelepítéstől tartani nem igen kellett.

Az albán zászlóaljak magatartásából a dandárparancsnokság rövidesen látta, hogy velük, mint komoly harcértékkel számolni nem lehet. Fenntartásukat mindazonáltal partolta, mert így legalább az volt bizonyos, hogy akik az általunk szervezett kötelékekben vannak, ellenünk nem fordul-

nak. Azért volt ez fontos, mert számszerűen ugyan jelentékenyen volt az albán lakosság, mindazonáltal a nehéz havasi terepen át végrehajtott hadműveletek alkalmával csapatainkban és vonatainkban nagy kárt tehettek volna. A helyzet tehát az volt, hogy igyekeztünk minél több albánt az általunk szervezett kötelékbe felvenni, hogy ha pozitív hasznukat nem is vesszük, inkább velünk, mint ellenünk legyenek.

Amidőn ezek az albán zászlóaljok a tengerpart közelébe értek, a dandárparancsnokság őket a XIX. hadtestparancsnokság rendelkezésére bocsátotta, mert vezetésük és ellátásuk Prizren környékéről nagy nehézségekbe ütközött.

Az albán zászlóaljok vezetőinek kiadott parancs a következőképpen hangzott:

„Prizren 1916. február 15.

A 3. hadseregparancsnokság 1602/hdm. sz. parancsa alapján az összes albán csoportok a XIX. hadtestnek rendeltetnek alá.

A Durazzo közelében álló saját csapatok helyzete a következő: Malkoc, Kodra Bress, Mali Barzcs magaslatokat a cs. és kir. 211. számú dandár tartja megszállva.

Tirana a saját csapatok birtokában van.

A XIX. hadtestparancsnokság Rijekán tartózkodik.

Az albán csoportok helyzete a következő:

Báró Nopesa és Hessler százados csoportjai Tiranában vannak.

Steinmetz mérnök csoportja február 12-én Burgajet környékén gyülekezett és parancsa van Kruján át Durazzo-ra előnyomulni.

Ghilardi kapitány csoportja Singjercről Kavajára tör előre és felderít Valona felé.

Hassan beg által Vucitrnben felállított két albán zászlóalj, kb. 350—350 fővel Ghilardi kapitánynak rendeltetett alá. Ezek a zászlóaljok február 11-én indultak Kula Lumsról.

Az egyik zászlóalj Vašon, a felső Mati völgyében, Cafa Murizesen át Tiranára nyomul elő, a másik zászlóalj pedig Singjercen át Kavajára menetel.

Hassan beg utasított, hogy további zászlóaljakat ne szervezzen.

A magatartásra vonatkozóan alábbi irányelvek mérvadók:

Debra—Elbassan—Skumbi vonaltól északra feltétlenül Ausztria-Magyarország befolyása és uralma biztosítandó. Minden eszközzel meg kell akadályozni, hogy az eddig felállított alakulatok más táborba pártoljanak.

Befolyásos albán előkelőségek ajánlatai újabb alakulatok szervezését illetően a XIX. hadtestparancsnokságnak jelentendők azzal, hogy hány főt és hol tudnak szervezni.

A Skumbi folyó vonalát az albán csoportok egyelőre ne lépjék át, ellenben Valona irányában feltétlenül küldendőök járőrök és kémek. Ezek feladata az, hogy megállapítsák, hogy hol mily nemzetiségű (olasz, szerb, essadista, antant-hoz tartozó) erők tartózkodnak, hol vannak erődítési munkálatok, lövegek stb.“

IV.

A hadműveletek végrehajtása.

A távolság Kula Lumstól a tengerig — azon a menet-szakaszon, amelyet a dandárnak az Albán-Alpok között kellett megtennie — kereken 100 kilométer.

Hogy a csapatok, a hegyvidéket az évnék ebben a legkellemetlenebb szakában mielőbb elhagyhassák, a dandárparancsnokság a lehető legnagyobb napi menetteljesítményt követelte, s úgy tervezte, hogy a 100 km.-nyi távolságot 6 menetnap⁶ alatt teszi meg.

Számítva arra, hogy a csapatok és a vonatok csak egyenkint szakadozva menetelhetnek, a parancsnokság, az oszlophosszak megrövidítése végett több menetlépcsőt alkotott. Ha 5 zászlóalj, 1 árkász század, 3 hegyi ágyúsüteg, 1 lovas szakasz, 2 dandár egészségügyi intézet, 3 hegyi ágyús lövészeres-oszlop, 2 hegyi gyalogsági lövészeresoszlop, 10 élelmezési lépcső, két sütőde stb. stb. egy oszlopban menetelt volna,⁷ az oszlophosszúság 35—40.000 métert, azaz két-háromnapi menetet tett volna ki, úgyhogy a csapatok több, mint felerésze állandóan éjjel lett volna kénytelen menetelni. De erről nem is szólva, már azért is szükség volt arra, hogy a csapatok lépcsőkben meneteljenek, mert ily nagy tömeg elhelyezésére és a pihenésre a szűk völgyekben nem lett volna megfelelő táborhely sem található.

Az első menetlépcsőket a gyalogzászlóaljak alkották, a továbbiakat a lovasság, a tüzérség és a legszükségesebb vonatok, végül azok a vonatrészek következtek, amelyekre pillanatnyilag nem volt szükség (lövőszer, egészségügyi intézetek egy része, sütődék stb.). Erre a sajátságos menetre vonatkozóan a dandárparancsnokság alábbi parancsot adta ki:

„A Kruja területére végrehajtandó előnyomulás két mozzanatra oszlik:

Első, a gyülekezés Orosi környékén és a második a menet Krujára.

⁶ Orosiban ezenfelül 1 pihenőnap.

⁷ Összesen kb. 10.000 ember és 5.000 ló.

Az Orosi körüli terület elérésére alábbiakban intézkedem: Kauteczky őrnagy a 101/II. és 1/2. 4. bh/V. zászlóaljakkal a Hebe—Fani közötti útjavítási munkálatokat 13-ig fejezze be.

F. hó 14-én Kauteczky őrnagy csoportjával a Fanitól délre eső területre menetel s kijavítja a Fani- és a Konajtól délre levő 1160 magassági pont közötti útszakaszt. Ezt a munkát február 18-ig fejezze be.

F. hó 19-én Kauteczky őrnagy csoportjával Orosira menetel s ott 20-án pihen.

A 8/III. és 1/2. 76/III. zászlóaljak 13-ig befejezik azt a munkát, amelyen most dolgoznak. F. hó 14-én Heller őrnagy parancsnoksága alatt a Fanitól délre eső területre menetelnek s kijavítják az 1160 magassági pont és az Orositól délre levő 977 magassági pontok közötti útszakaszt. Ezt a munkát február 18-ig fejezzék be.

F. hó 19-én Heller őrnagy csoportja az Orositól délnyugatra fekvő Bulsare helységbe menetel s ott pihen február 20-án.

Amennyiben Kauteczky őrnagy szemrevételezése alapján kitűnne, hogy a Fani-völgyben vezető út Orosi felé jobb, mint a Konajon át vezető menetvonal, akkor Kauteczky őrnagy a Fanitól Bisag postig, Heller őrnagy csoportja innen a 977. magassági pontig terjedő útszakaszt javítsa.

Az összes menetalakulatok, lovas szakasz, az 5/5. és 7/5. hegyi ágyús ütegek, a hegyi távbeszélő osztag, a rádióállomás, a 2. sz. hegyi egészségügyi intézet, a 16/1. tartalékkórház különítménye, az 5/4., 5/5. és 13/6. (7/5.) hegyi ágyús lövészerlépcsők, a 2/1. és 2/2. hegyi gyalogsági lövészerlépcsők és a dandártörzs, február 17-én 7^h-kor indulnak br. Camerlander százados parancsnoksága alatt Prizrenről és 17-én Ura Vezerit—Bruti—Kula Lums területén éjjeleznek.

Kula Lumsnál e fölött a csoport fölött a parancsnokságot Golias őrnagy veszi át és ezzel, valamint a Kula Lumsnál visszamaradt 1/2 5/4. hegyi ágyúsüteggel és a később megjelölt élelmezési lépcsőkkel 18-án Camon és Orosira menetel, ahova február 20-án érkeznek meg.

Orosin a menetszázadok zászlóaljaikhoz bevonulnak.

A dandárparancsnokság 17-én Kula-Lumson, 18-án Camon, 19-én Domgjonin és 20-án Orosin éjjelez.

A 3/4. 10/4. utászszázad február 13-án előreláthatólag Heller őrnagynak rendeltetik alá, ennek a századnak egy szakasza február 18-ig Kauteczky őrnagynak marad alárendelve s 19-én vonul be századához Orosiban.

A 10/4. utászszázad kocsizó része, egy tiszt parancsnoksága alatt, Kula Lumsnál marad vissza s utána irányításáról később intézkedem.

Összeköttetések: A 2. hegyi távbeszélő osztág meghosszabbítja a vezetékét Orosiig. Ebbe a vezetékbe kapcsoljanak bele az összes csoportok.

Szerszámok. Az összes szerszámok, amelyek nem tartoznak a zászlóaljak szabványos felszereléséhez, Orosiban visszahagyandók. Visszaállításukról külön intézkedem.

Egészségügyi intézkedések: A zászlóaljak betegeiket egyelőre Kula Lumsra küldjék, az ottani 6/2. betegnyugvó állomáshoz. Később, mielőtt a berendezés elkészül, a Camban és Mzanjban felállítandó váltóállomásokhoz. Előbbit a 6/2. betegnyugvóállomás, utóbbit a 16/1. tartalékkórház részlege állítja fel.

Február 20-tól kezdve a 16/1. tartalékkórház részlege Orosin kórházat állít fel.

Élelmezés. A zászlóaljakkhoz irányított lépcsők rakományával a csapatok 18-ig el vannak látva élelemmel. Kautecky őrnagy a csoportjához 11-én és 13-án, a 8/III. zászlóaljcsoporthoz 10-én érkezik egy-egy élelmezési lépcső. Ez utóbbi csoport ezenfelül 10-én fejenként 3 szabványos élelemadagot felvételezett. Ennek a 3 adagnak 4 napig kell elegendőnek lenni.

A február 18-án Kula Lumból induló Golias őrnagy csoportja Kula Lumsnál 2 szabványos adagot felvételez. A legközelebbi felvételezés 19-én Mzanjon.

Február 19-én és 20-án a dandár összes részei Orosin, 21-én előreláthatólag Kselán felvételeznek.

A 102. hegyi sütőde ...-én beszünteti Kula Lumsnál az üzemet és Kula Lums—Orosi—Kselán át Krujára menetel.

A hegyi sütőde biztosítására egy menetszázad visszamarad.

Lövőszer. A 76/III. zászlóalj február 18-án 18 lövőszerrel megrakott málhásállatot kap, amelyek azonban a Grivicic század bevonulása után a dandárparancsnokságnak átadandók.

740/10. hdm. szám.“

Fentiek szerint az egyes menetlépcsők az első napon Cam, a másodikon Domgjoni, a harmadikon Orosi környékét érték el. Itt a lépcsők egy-egy napi pihenőben részesültek, s az ötödik napon Ksela-post, a hatodikon Reči-Jezuli, végül a hetedikén Pezana környékére érkeztek.

Mint már korábban is láttuk, a gyalogság közel 14 napon át dolgozott a menetvonal járhatóvá tételén. Igen kemény és megerőltető munka volt az, amit a csapatok a sziklatalajban végeztek. Sok helyütt át kellett az utat helyezni, mert, vagy oly meredek és sziklás ösvény volt csak található, amelynek kijavítása nem volt arányban a szükséges munkával és célszerűbb volt új utat nyomdokolni, vagy pedig az albánok rendes útja a folyó medrében vitt, amely ebben az évszak-

ban átgázolhatatlan vízzel volt tele. Az albánok ebben az évszakban ugyanis nem igen mozdulnak ki lakóhelyükről. A fennálló nehézségek ellenére a zászlóaljok az aránylag rövid idő alatt elég jó öszvérutat készítettek Kula Lums és Orosi között, s ezzel az Albán-Alpokon való átjutást lényegesen megkönnyítették. Sok helyütt ugyan a gyalogság és a műszaki csapatok hiábavaló munkát végeztek, mert az eső és hóolvadás következtében a kész munka tönkrement, mivel a hegyekről lefelé igyekvő víztömegek a nagy fáradtsággal megépített utat használták fel meder gyanánt, azokat vad hegyi patakokká változtatván át, kimosták a ráhordott borítóanyagot és leszakították az átjárókat.

A hegyek megmászása a sajátos albán útvezetés következtében nem volt könnyű. Az albán utak, más hegyvidékek útjaitól eltérően, nem keresik a magaslati vonal legelőnyösebben megmászható részeit, hanem legnagyobb részben a meredek oldalakon, sok kanyarulat nélkül, egyenesen a tetőre igyekeznek, még az esetleges nyergeket sem használják ki, hanem a csúcsokon át haladnak. A sziklás, meredek lejtőkön való felkapaszkodás, de még inkább a leereszkedés, a súlyosan megrakott málhásállatoknak nagy nehézséget okozott. Az a körülmény, hogy hosszabb útszakaszok vastag jégkéreggel voltak borítva, az ember, főleg azonban a málhásállatok lecsúszását és a mélységbe való zuhanását nagymértékben elősegítette, úgyhogy a csapatok és a vonatok ismételen kénytelenek voltak az állatok málháját lerakni, a lovakat üresen előrevetetni és rakományukat emberi erővel előre vinni.

A legnagyobb óvatosság mellett is számos lezuhanás fordult elő, mert a málhásállatok a keskeny, sziklába vajt, fagyott úton széles rakományukkal beleütköztek az út szegélyező sziklába, s menthetetlenül lezuhantak az alattuk tátongó több száz méter mélységű szakadékba.

A csapatok legádázabb ellensége az időjárás volt. A hóval kevert eső szakadatlanul zuhogott. Védő tető hiányában mindenki a szabadban, sátorban hált. A hűvös téli éjszakákon, esőben és hóban, éjjeli nyugvásról szó sem lehetett, mert a napokon át tökéletesen átázott ruhában mindenki didergett és a hatalmas tábor tüzek körül üldögélve töltötte az éjszakát.

A torrens jellegű hegyi folyók és patakok az állandó esőzés következtében szokatlanul megáradtak, s számos zavart okoztak a menet végrehajtásában. A Han—Vezirit-nél beépített hadihídát már február 18-án kénytelenek voltak a műszaki csapatok szétszedni, mert a víz negyedóránként 10 cm-el emelkedett és árja a horgonyköteleket elszakította.

Az utászok által Fangunál elkészített vendéghídát a víz február 24-én elszakította és elsodorta. Hídát verni itt már nem is lehetett, mert a Fani folyócska, amely ezen a környé-

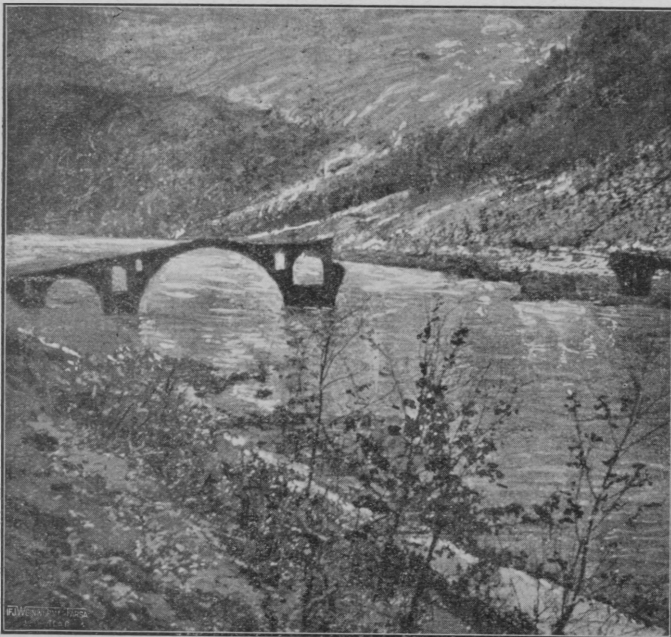
ken rendes viszonyok között 35—40 m. széles és 80—100 cm. mély, február 24-én kb. 1000 m. szélességet és 3—4 m. mélységet ért el.

Úgy a Han—Veziriti hadihíd megszakítása, mint a Fangunál készített híd eluszása nagymértékben befolyásolta a menetet, úgyhogy a harmadik menetlépcső például csak nagy kerülővel, majdnem 14 napos késedelemmel érkezhett be Alessióba. Az első és második menetlépcső szerencsére még épségben átjutott a fangui Fani-hídon.

A dandár zömének menetéről és azokról a nehézségekről, amelyek menetközben felmerültek, az alábbi részletes útleírás ad megközelítő hű képet.

A dandár zömének menete.

A taligaút Kula-Lumstól az első török hídig egy meredek sziklafokon át visz. Az útnak ez a része igen meredek, úgy, hogy itt kocsik (megrakott szekerek) csak nagy megerőltetéssel és előfogattal tudnak előre jutni. Hogy ezt a csapatok kikerülhessék, a Drin mentén húzódó malomárok kihasználásával egy új út épült, hogy a kocsik sík úton közlekedhessenek.

Régi török híd Ura-Veziritnél.

A török híd 2 igen meredek ívvel visz át a folyón s így a szekerek ezt a hidat sem használhatták. Ezen a dandár akként segített, hogy a meglévő kőhídra, nagy kifutóval egy könnyű felépítményt épített. A hídtól Ura-Veziritig az út a meredeken⁸ eső oldalakon vezet. Ez az útrész kocsizható, s különösebb akadály itt nem merült fel.

Körülbelül fele úton Ura-Vezirit és a szerbek által alaposan szétrombolt Ura-Vezirit-i kőhíd között volt a hadihídverés helye.

Az egyesült Drin itt körülbelül 100 méter széles, 4 méter mély, igen gyors folyású és sziklás partok közé van ágyazva. Ezen át nagyon bajos volt hadihídat verni. Ezért azt határozta a dandárparancsnokság, hogy inkább egy vendéghídat veret Küküsnél a Drinizi-n át s kiépítteti az utat kocsizhatóvá Küküs és Ura-Vezirit között.

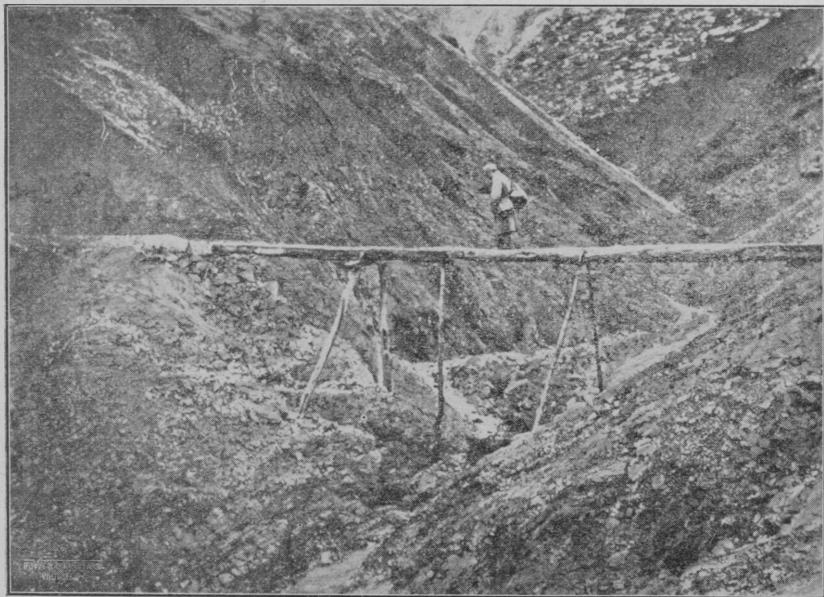
Az Ura-Vezirit-i hídtól az út agyaggal kevert homoktalajon halad a Kalimarci-patakig, amelyet a csapatok egy körülbelül 8—10 méter hosszú vendégbüriével hídaltak át. A patak átlépése után megkezdődött a nehéz kapaszkodás a meredek hegyoldalon Parmci felé. Különösen az út első fele volt nehéz; a térkép szerint ugyanis alig van 200 méteres magasságkülönbség Parmci és a Drinvölgy között, holott a valóságban a különbség jóval nagyobb. Egyébként a dandárparancsnokság később is megállapította, hogy ennek a vidéknek, sőt egész Albániának, a térképe megbízhatatlan. Voltak menetcélok, amelyeket a térkép szerint pár óra alatt el kellett volna érni, s a csapatok reggeltől estig gyalogoltak, amíg célhoz értek. A Parmci felé vivő út általában a gerinc déli lejtőjén halad, közel a gerinevonalhoz, s le-fel kígyózik a harántgerincekhez símulva. Az esős évszakban az út járhatóságát a ragadós agyagtalaj nagy mértékben megnehezíti.

Parmci helység a hegyhát legmagasabb pontján épített, két egymástól $1\frac{1}{2}$ km.-re eső házcsoportból (8—10 ház) áll. Innen az út mindinkább meredeken esik lefelé, s a 340-es híd előtt közvetlenül körülbelül 50 méter mélységű szakadékban kanyargó éles fordulókkal ér le a Kremazi patak völgyébe. A valóságban a 340-es híd nem volt meg, s helyette a csapatok egy mállásállatokkal is járható büriüt építettek. Az a völgy, amelyben a Kremaz-patak délről-északra folyik, azon a környéken, ahol a Parmci—Stam közötti út keresztezi, a térképen csak gyengén van jelezve, s így a térkép megközelítőleg sem adja vissza a valóság hű képét. Ez egy széles, a Maja Runa felé még legalább 4 km. szélességben kiterjeszkedő völgy, meredek sziklaoldalakkal. Ebből a völgyből a Stam felé emelkedő út sokkal könnyebben járható, mint a másik oldalról

⁸ Körülbelül 1000 méter magas hegyoldalak.

való leereszkedés. Az út nagyban észak felé hajló ívben agyagos-homok talajon visz át. Kremaz és Stam között feleúton eléri a Stam—Kremaztól a Drinakönyökhöz nyúló hegyhátat. A térkép ezt a részletet sem mutatja. Innen az út körülbelül 1 kilométer hosszúságban majdnem teljesen vízszintes, jó erdőtalajon visz, de közvetlen Stam előtt ismét meredekké változik s Stamnál eléri ebben az útszakaszban legnagyobb (körülbelül 700 méter) magasságát.

Stamtól kezdve a dandár csapatai nem az általános térképbe berajzolt ösvérutat használták, hanem egy a térképen nem szereplő jobb utat, amely észak felé irányuló ívben Petaj felé, s onnan a Sricica-patak völgyében Mgulára megy. A Stam—Petaj-i útrészlet a csapatok által kiképzett kanyarulatok ellenére is elég meredek. Az esős időben a csapatok az agyagos talajt hamarosan feltaposták, s a hátrább következő részek térdig érő ragadós sárban voltak kénytelenek gázolni. Természetes, hogy ez embert és állatot egyaránt erősen fárasztott. Szerencsére az agyagos talajt rövidesen homokos, majd sziklás talaj váltotta fel. A gerinc nyulványai ezen a környéken igen gazdag részletformákat mutatnak, úgy, hogy útközben számos mély szakadékot voltak kénytelenek a csapatok kis hídakkal áthidalni. Az albánok ily helyeken kivájt fatörzseket használtak átjáróul, amelyek bizonyára jól megfelel-

Jellegzetes albán átjáró kivájt fatörzsből.

nek a terheket nem vivő bocskoros albán lakósoknak, de a súlyos terheket vivő katona az ily keskeny fatörzszön nem tudott áttornászni (a málhásállatokról nem is szólva).

A Petajtól Mguláig az út a Sricica-patak mentén⁹ kényelmes, lapos, kötörmelékkel fedett legelőfélén visz. Eleinte nem keresztezi a patakot, hanem részben annak morénaszzerű medrében halad. A patak számos elágazással tölti ki a medret, amely ágak közül azokon, amelyek akadállyá váltak, kis hídakát vertek. Attól a helytől kezdve, ahol az út a patakot átlépi, jellege is megváltozik. Eleinte csupasz sziklatalajon, meredeken emelkedik az észak felé nyúló hegyháton s a gerincet két hegyes csúcshát közötti nyeregnél éri el. Innen már szelídebben esik újra a folyó medrébe Cam környékére. Sok robbantó- és kőfejtőmunkára volt szükség, amíg ezt az útrészletet a csapatok és a málhásállatok részére is járhatóvá tették. A folyó medre táján a talaj ismét agyagos homok, s az út Cam közelében már kényelmes, helyenkint teljesen sík jelleget ölt.

A Cam és Troit közötti szakaszban az út körülbelül $\frac{1}{2}$ kilométer hosszúságban még a Serice jobb partján halad, majd egy már meglévő (csak megerősített) fahídon át a balpartra tér át. A talaj általában homokos agyag, amelyet azonban gyakran sziklás részek váltanak fel.

A völgy két oldalát környező hegyoldalak meredek, és sokhelyütt 100 méter magas sziklafalban végződnek. Az ily falakat az út kénytelen megkerülni, miáltal folytonos emelkedések és esések állanak elő. A legjobban akadályozták a menetet a sűrűn betorkoló mély szakadékok, amelyek közül a térkép csak egynéhányat jelez. Alig hogy az út az ily völgyet elhagyva felemelkedik a hegyoldalba, máris újabb oldalvölgy következik, s az út leereszkedik a 100 méterrel mélyebben fekvő folyómederbe, hogy ismét ugyanoly hirtelen újból 100 méterre emelkedjék fel. Serice és Troit helységek jó 4 kilométer távolságban vannak egymástól. Sericétől az út mindinkább sziklás talajon halad, de egyéb jellemző tulajdonságait megtartja. Közvetlen Troit előtt keresztezi ismét a Serice-patakot egy már meglévő, málhásállatokkal is járható híddal.

Troit helységen át az út sík mezőn át visz, de a házak elhagyása után ugyanolyan jellegű lesz, mint azt Cam és Troit között láttuk.

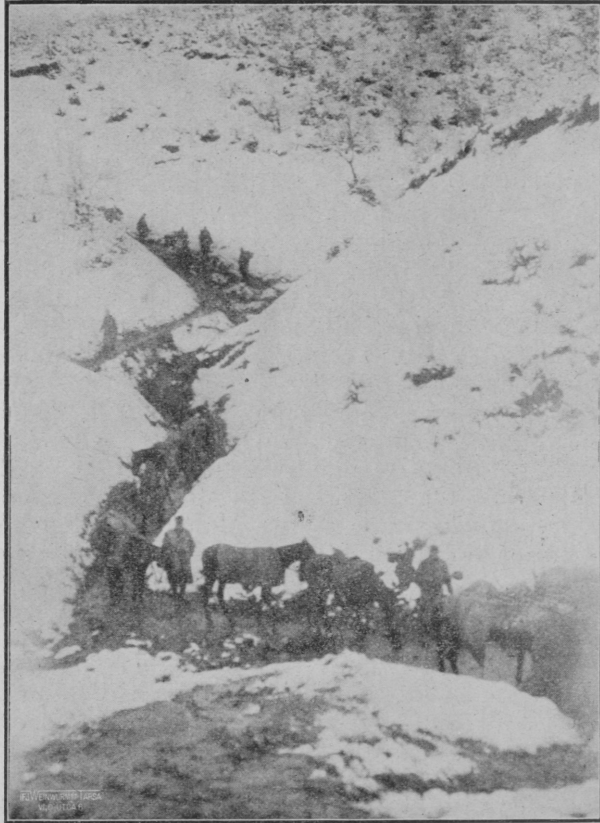
Ezután kezdődik az 1070 méter magas C. Puresitre való emelkedés, amely az egész út egyik legnehezebb szakasza. Sok rövid, de meredek kanyarulattal kapaszkodik az út magas fenyőerdő közepette a csúcsra. A meredek útrészen való átjutást még az is megnehezítette, hogy az emelkedés meg-

⁹ Amelyet a bennszülött albánok egyébként Sericé-nek neveznek.

kezdésével bejutott a csapat a hóborította vidékre. A talaj itt napközben is fagyos maradt, s a sok ember és állat lépése a vastag fagyott hó és jégréteget annyira csúszóssá tette, hogy csak nagy nehézségek árán és folytonos megállások közbeiktatásával sikerült a kúpot elérni.

A Caf-Puresitról Hebe-be való leereszkedés jóval könnyebb. A kanyarulatok részére szelídebb terepformák állottak rendelkezésre, s mivel ez az útrész a déli, — napos — oldalon vitt, napközben a hó is elolvadt, úgy hogy a meredekebb részek sem voltak oly síkosak, mint az északi lejtőn. Hebe egy aránylag széles, de rövid völgyben van, amelynek talpát mező borítja. Innen az út majdnem vízszintesen vezet Harusig, keresztezi ott a patakot, s azután ismét éles kanyarulatokkal emelkedni kezd a C. Harustól közvetlen nyugatra levő nyeregig. A talaj ezen a részen agyagos homok. A nyeregről eleinte meredekebb, majd mindinkább szelídebb lejtőn haladva Molát éri el. Ettől a ponttól kezdve újabb akadályok jelentkeztek. A patakok, még a legjelentéktelenebbnek látszók is, torrens jellegűek, azaz alacsony vízálláskor jelentéktelen, minden fennakadás nélkül átgázolható patakok, amelyek eső, vagy hóolvadás esetén 50—100 méterig terjedő szélességgel és 150-ig és még ezt is meghaladó mélységgel, komoly akadályokká váltak. Ezidőtájt valamennyi jelentéktelennek látszó patak hatalmas vízmennyiséget hordott, s valamennyit át kellett hidalni. Mola és Fani között nagyszámú hidat voltunk kénytelenek verni: — így Mola közvetlen közelében kettőt, s Fanitól közvetlen északra egy nagy erős átjárót volt kénytelen a csapat készíteni. Mola és Fani között két út van. Az egyik — sokkal kényelmesebb, állandóan a torrens medrében. A meder apró kőtörmelékkel van kitöltve, amely azonban elég szilárd ahhoz, hogy az ember bele ne süppedjen. Természetesen ez az út is csak alacsony vízállás mellett járható. A másik út általában néhány méterrel a meder felett a hegyoldalban visz. Bár ennek a talaja jó, mégis sokkal fárasztóbb, mint az előbbi, mert kénytelen a formákban gazdag hegyoldalhoz simulni, s így hullámos. Fanitól addig, ahol az út a Fani-patak völgyét Vila felé elhagyja, van az út legzordabb része. A csupasz sziklaoldalak egészen közel jutnak egymáshoz, falszerű meredekséggel kísérik a szűk folyómedret, amelyben embernagyságot meghaladó sziklatuskók töltik ki a völgyet. A bennszülöttek a függőleges hegyoldalba vájtak maguknak egy egészen keskeny gyalogösvényt, kihasználván a természet alkotta repedéseket, vagy sziklalépcsőket, s ott, ahol szakadékok állták útjukat, keresztülfektettek az akadályon egy-egy kivájt hatalmas fatörzset, amelyet kőrákásokkal igyekeztek alátámasztani. Az albán az ily átjárókon keresztül természetesen lovát nem vezethette át, lovat tehát

csak az esetben visz magával, ha a vízállás a folyó medrében való járást megengedi. Csapatok részére csakis a folyó medre jöhet menetvonalként számításba. A Zloch-különítmény is, amely ezen az úton haladt, mielőtt még az oldalba vágott út elkészült volna, kénytelen volt a mederben gázolni, bár a vízállás elég magas volt.

A 2. hegyi dandárparancsnokság a Fani völgyében.

Sok kőrobbantás és törés árán sikerült a szóbanforgó útat málhásállatokkal is elég jól járhatóvá tenni. Csupán Bisagpost előtt nem volt más megoldás, mint az, hogy a kiszögelő sziklaoldalba lépcsőket vájtak, amelyeken a sok málhásállat csak nehezen tudott átvergődni.

Vilánál kezdődik az egész átkelés legnehezebb útszakasza. Amidőn az út a Fani medrét elhagyja, azonnal megkezdődik a kapaszkodó. Az út a Caf-Ciritről elágazó hegyhát környé-

kénél lévő, egészen rövid vízszintes szakasz kivételével, állandóan emelkedik a Caf-Palit csúcsáig. A hosszantartó állandó meredekséget több helyütt olyan bevágások szakítják meg, amelyeket át kellett hidalni. Egyébként a meredek lejtőben csak annyiban van változatosság, hogy rövidebb szakaszokon még sokkal erősebb meredek részek vannak, amelyek megmászása körülményes előkészületeket kívánt. A Fani-völgy—Caf-Palit közötti útszakasz talajviszonyai és terepfedezete elég változatosak. A Fani-völgytől Vila-ig agyagos homok, amely Vila előtt mindinkább köves, később törmelékes, majd sziklás talajjává válik. A Caf-Palit csúcs előtti harmadban a talaj erdei humuszba megy át, s az oldalakat szép, magas növesű fenyőerdők borítják. Vila és Caf-Palit között csakis a Caf-Citről elágazó hegyhát keresztezése környékén van egy körülbelül $\frac{1}{2}$ zászalój részére alkalmas pihenőhely.

A Caf-Palittól az Orosi-i kolostorig a térképen gondozatlan kocsit van feltüntetve. A részletes térképen viszont ugyanez ösvérútként szerepel. Mindkettő helytelen. Ez az útszakasz taligaút, amely ugyan helyenkint szekerek részére túl keskenynek látszik, de a meglévő nyomok arra vallottak, hogy itt taligával közlekedtek. A csúcstól kezdődő rövid meredek rész kivételével, az út lassan lejt a kolostorig.

Az Orosi-i kolostor és Sefta—Orosi között az út homokos, köves talajon, több kanyarulattal esik a patak völgyébe, s keresztezi úgy ezt, mint a két bele torkoló hegyi patakot. Áthidalni csak az előbbit kellett. Innen kezdődik ismét az emelkedés, először a 691-es magaslatra, jó erdei talajon, részben fenyőerdők között, de igen meredek és fáradságos útszakaszokkal. A 691-es magassági ponttól kezdve az út ismét meredek hegyoldalon—magas fenyők között visz, azután számos hullámmal megközelíti a 980-as magassági pontot, amelyre ismét meredeken kúszik fel. Nyáron, vagy kedvező időjárás esetén ez az út egészen jól járható lehet, csak nagyon keskeny. Abban az időben azonban, amikor a dandár itt átkelt, vastag jéggel volt borítva, s ez a körülmény párosulva a meredekségekkel, az utat nemcsak az állatok, de az emberek részére is nehezen járhatóvá tette.

A 980-as magassági ponttól az út kényelmesebbé válik. Egyes rövidebb szakaszait leszámítva, jóval szélesebb és szeledebb esésű, mint a korábbi útszakasz, s állandóan fenyőerdőben, puha erdőtalajon halad.

Körülbelül a Spazza írás „S” betűjénél az út kiér az erdőből, még szélesebbé válik s lassan lejt a Ksela-post-i templomig. 2—3 napi munkával kocsizhatóvá lehetne tenni.

A Ksela-post-i templomtól Valmiras helységig húzódik az egész menetvonal legrosszabb útrészlete. Meredeken esik a mélységbe s azután újból meredeken emelkedve, azt a be-

nyomást teszi, mint a Karsztban kitaposott lépcső, amelyen nagy kövek állják el az utat. A menetoszlopok sokáig veszteltek itt, amíg ezen a részen átvergődtek.

Valmirastól Rsenj-ig az út viszonylag igen jó. Általában taligaút benyomását kelti. Alacsony tölgybokrok váltakoznak szántóföldekkel.

Az Orosiból való továbbmenetelre a dandárparancsnokság alábbi parancsot adta ki:

„Intézkedések február 22. és 23-ra.

Február 22-én a dandár a menetet folytatja és 22-én Valmiras—Ksela—Orosi, 23-án Reci—Rsenj területre kerül.

A menet a következőképen kerül végrehajtásra:

C s a p a t I n t é z e t	I n d u l á s		Hosszú pihenő	Éjjelezési hely	
	ideje	helye			
Február 22.-én					
76/III. zászlóalj	7h30	Bulsare	a parancsnokok intézkedései szerint.	Rsenj	
8/III. „	8h	„		Stana	
101/II. „	8h	Orosi		Valmiras	
4. bh/V. „	8h30	„		Ksela post	
Tűzérség	9h	„		„ „	
Egészségügyi intézet	9h30	„		„ „	
A vonatsoport éle	9h45	„		„ „	
február 23.-án					
76/III. zászlóalj	8h30				Reci
8/III. „	8h30				„
101/II. „	8h	Az éjjelezési		Jezuli	
4. bh/V. „	8h			„	
Tűzérség	8h30	körletekből		Filopat	
Egészségügyi intézet	9h			Rzenj	
A vonatsoport éle	9h15			„	

Sefcik százados a lovas szakasszal 22-én Ksela postra, 23-án Rsenjre lovagol előre és szabályozza a szállásokat.

A dandárparancsnokság naponta 8h-kor indul éjjelezési helyéről és 22-én a Ksela posttól keletre levő házcsoportnál, 23-án Rsenjnél éjjelez.

Távbeszélő összeköttetések nem építendőek, de az éjjelezési körletek elérése után helyzetjelentéseket várok.

Egészségügy: A 16/1. tartalékkórház hordozható részlege egyelőre Orosin marad, majd a kórház kiürítése után követi

a dandárt Milotira. Ott a távbeszélő állomásnál az intézet részére parancs lesz átadva.

A csapatok Orosi elhagyása után a betegeket az ottani kórházban hagyják. Később megbetegedett embereket Milotiig vigyék magukkal s az ott települő dandár egészségügyi intézetének adják át.

Élelmezés. Február 23-án felvételezés Perlatajon.

Ugyancsak 23-án kerül a 5/14. élelmezési lépcső Rsenjen kiadásra. Mindazok a csapatok, amelyek Rsenjen túl mentelnek, hagyják vissza Rsenjen felvételező málhásállataikat.

2. hegyi dandár 751/hdm. szám.“

Rsenj-től Filopatig az út tovább is használható taligák részére, azután fiatalos tölgyerdőn visz keresztül, amelynek talaja erősen át van ázva, majd később homokos talajon ereszkedik le a Smia-mazen át vezető gázlóhoz. Ez a jobbik út nem Jezuli-n át megy, amint ezt a térkép feltünteti, hanem attól északra és arra az útra tér át, amely Recin át visz.

A Smia-Mazen át az útaszok hídát vertek ugyan, de az áradás ezt rövidesen magával ragadta.

Ezután kezdődik a Caf-Dervenitre való felmászás. A Caf-Dervenit, az általános térképről ítélve, látszólag a mintapéldája egy olyan kúpnak, amely minden irányban hegyhátaikat bocsát ki. A valóságban ez korántsem ezt a benyomást kelti. A Caf-Dervenit tömb több egyforma magasságú kúpból áll és az út is három ilyen körülbelül egyenlő magasságú kúpon megy át. A gerincről kiinduló hegyhátak ugyan-csak gazdag részletformákat mutatnak. Reci helység sincs a hegyoldalban, amint ezt a térkép mutatja, hanem a hegy lábánál. Az út általában igen jó ösvérút, talaja felváltva homokos és agyagos, helyenkint igen meredek.

A kísérő terep fedezete eleinte alacsony tölgy, a felsőbb vidékeken magas növésű fenyőerdő.

Általában jellemző az egész menetvonalra, hogy a magas fenyőerdők csakis a hegyek magasabb, megközelíthetlenebb helyein találhatók, a többi részeket, a karsztos területet leszámítva elkorcsosult tölgybokrok és bozótok fedik.

A Caf-Dervenitről Fanguig tartó leereszkedés jóval fáradságosabb, mint a hegyre való feljutás. A hegynek ez az oldala már hasonló jellegű, mint általában az albán hegységek tenger felőli oldalai; nevezetesen erősen elkarsztosodott lejtők, amelyek nagy kőtörmelékekkel s jórészt örökzöld bokrokkal vannak fedve.

Az út meredek, keskeny, sokszor lépcsőkön át visz és helyenkint nagy kőtömbök akadályozzák a mozgást. Ennek ellenére az út málhásállatokkal is járható.

A Fani torkolatától Pezanaig (amelyet a lakosság inkább

Plana név alatt emleget) az út közvetlen a Mati medre fölött halad: alacsony vízálláskor a folyó medrét is kihasználva. Ez jó öszvérút, amely váltakozva emelkedik és esik. Kevéssel ama patak elhagyása után, amelyen Berzani van, az út egy sziklafalon visz át, amelyen az út lépcsők kivájasával készült.

Innentől kezdve a hegyek valamelyest eltávolodnak a Mati medrétől és az út egy keskeny mezősávon át visz Pezana. Ez a helység a valóságban nincs meg, csupán a török-szerb háború alkalmával, Essad pasa bandái által szétrombolt és felgyújtott házainak romjai láthatók.

Amidőn a csapatok Pezana környékét elérték, az út nehezebb része már mögöttük volt. A kiállott fátalmak ellenére a csapatok erőállapota és hangulata igen jó volt, s tisztet és embert egyaránt levert az a hír, hogy a dandár zöme nem fog beavatkozni a Durazzoi hadműveletkebe, hanem más feladat megoldására lesz hivatva.¹⁰

Az ételmezés tervszerűen bonyolódott le. Naponta fejenként $\frac{3}{4}$ adag emberi ételmezt és lovankint $\frac{1}{2}$ lótaplálékot adtunk ki. Orosiban ki kellett adni a zabbal megrakott ételmi lépcső szállítmányát, mert egyrészt a lovak erőállapota valamivel jobb ételmezést követelt, másrészt az elhullott állatok rakományának helyet kellett csinálni, s erre a célra elsősorban a zabos lovakat vették a vonatok parancsnokai igénybe, amelyek málháját megetették. Az ételmezés megszervezése kifogástalannak bizonyult, s a biztonság e tekintetben nagy volt, mert még Pezanában is rendelkezésre állott 2 megrakott lépcső.

Egészségügyi szempontból várható volt, hogy annyi kedvezőtlen körülmény összetalálkozása, mint a szokatlan nehéz menetek, a rendkívül kedvezőtlen időjárás, csökkentett táplálkozás stb. a betegek létszámát erősen szaporítja. De ez a feltevés nem bizonyult helyesnek, mert éppen ellenkezőleg, az alpokon való átvonulás ideje alatt sokkal kevesebb gyengélkedő és beteg jelentkezett, mint például az átkelést követő menetek alatt a síkságon. Érdekes figyelemmel kísérni az alább közölt adatokat, amelyek egyrészt a Prizren—Alessio, másrészt a síkságon Alessio és Trebinje közötti menetek alatti gyengélkedő és beteglétszámokról számolnak be:

Az Albán-Alpokon át végrehajtott menetek alatt:

Napi gyengélkedő létszám: 17 fő.

Az egészségügyi inézetnek átadtunk: 69 főt.

Ezek közül ragályos beteg: 0.

Kimerültségben megbetegedett: 8.

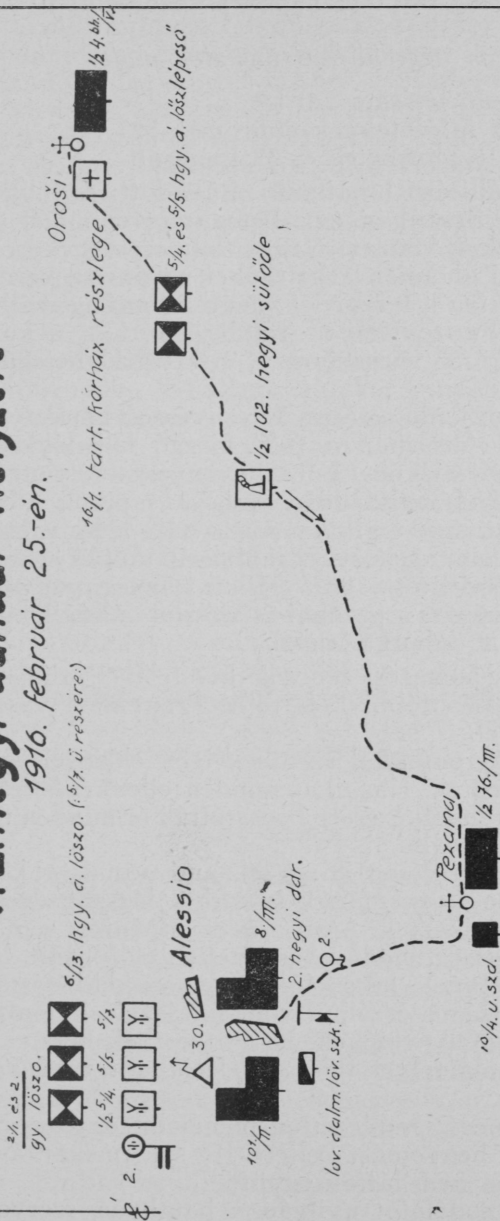
Meghalt kimerültségi tünetekben: 3.

¹⁰ A dandár helyzetét a zömnek a tengerpatra való beérkezése után a 3. sz. vázlat mutatja.

A 2. hegyi dandár helyzete

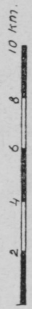
1916. február 25-én.

3. vázlat

Megjegyzések:

- 1) A 70/111, $\frac{1}{2}$ 76/111. zly-ak, a $\frac{1}{2}$ 5/4. ü. Zloch alek. páiga alatt Duraxxonál
- 2) A $\frac{1}{2}$ 2. hgy. kar. ü. + löszó. Pexiren (az ukrisszonyok miatt nem jöhetett a dandárral.)
- 3) $\frac{1}{2}$ 102. hgy. sűtőde Pexiren
- 4) 10 hgy. elemzésű lépcső a XIX. hadtestnél közvetlen
- 5) $\frac{1}{4}$ 4. bh./7. Krujanál, a dandárhöz menetben

Húsmérgezésben: 1.
Lemaradt fáradtság folytán: naponta körülbelül 10 fő.

A síkságon végrehajtott menetek alatt:

Napi gyengélkedő létszám: 20 fő.

Az egészségügyi intézeteknek átadtunk: 323 főt.

Ezek közül 2 typhusbeteg és 37 kimerült.

A betegek elszállítása hibátlanul működött. Ez olyképp játszódtott le, hogy Bruttiban egy betegnyugvóállomás létesült, amely a betegeket, visszatérő üres élelmezési szekerekkel Prizrenre szállította, ahonnan a betegeket részint szekereken, részint a tábori vasúton a ferizovici vasúti állomásig szállították. Prizrenben és Ferizovicon 1—1 tábori kórház, a közbül eső szakaszon pedig a vöröskereszt 2 kisegítő betegápoló helye működött.

Camban és Domgjonin egy-egy hevenyészett betegnyugvó állomás létesült, s Orosiban a 16/1. mozgó tartalékkórház szerepelt gyengélkedőházként. Ez a hevenyészett gyengélkedőház Orosiban maradt mindaddig, amíg a csapatok Alessiót el nem érték. Megszüntetése alkalmával a nála lévő, valamint a Kselárol is odaszállított betegeket málhásállatok és sebesültvívők segítségével szállította el a Miloti-i betegnyugvóállomásra. Milotiról a betegek a pezanai és alessioi váltóállomások útján kerültek a 11/2. tábori kórházba.

A *vonatok*, az élelmezési lépcsők kivételével, alig szenvedtek veszteséget. Ez utóbbiak is főleg Prizrenben vásárolt lovaikat veszítették el.

Az albánok a csapatokkal szemben igen előzékenyen és barátságosan viselkedtek. Házaikat minden ellenkezés nélkül a parancsnokságok rendelkezésére bocsátották és minden téren igyekeztek hasznukra válni.

Élelmiszert nem szívesen adtak el, ami annak a körülménynek tudható be, hogy maguk is csak a legszükségesebb élelmicikkkel rendelkeztek. Arany- és ezüstpénzért sem voltak hajlandók élelmiszert eladni, s ismételten előfordult, hogy oly vidékeken, amelynek lakossága csapatainkkal szemben nyilvánvalóan barátságos érzelmű volt, bevásárló különítményeinkre is rálóttek. Oly vidékek, ahol a szerbek nem garázdálkodtak és ahol valamelyes fölös készlet akadt, a vásárlásnál nem ellenkeztek.

A hatalmas tömegű, rendezetten menetelő fegyveres erő az albánoknál mély benyomást keltett. Ily sok puskát, ágyút és lovat ők még soha nem láttak együtt.

A legmélyebb csodálatot nyilván a hatalmas, szervezett vonat keltette. Bármely albánnal állottunk is szóba, rövidesen kitért belőle a leplezetlen csodálat az óriási hatalom felett.

Az albán mindenek fölött szereti fegyverét, s oly intézkedések, amelyek a fegyverek és a lövészer beszolgáltatását célozzák, mit sem használnak. Tényleg minden valamirevaló albánnak megvan a maga modern puskája.¹¹ A lakosság állandóan fegyverrel jár-kei, s gyakorolja magát a lövésben. A menetek alatt ismételten hallottunk egyes lövéseket, amelyek gyakorló albánoktól származtak. Sőt előfordult ismételten az, hogy belelőttek a menetelő oszlopba valamely rejtett zugból, vagy ellőtték távbeszélő vezetőkeinket. Amikor a környék lakosait emiatt felelősségre vontuk, a legtermészetesebb hangon jelentették ki, hogy a lövöldöző bizonyára nem akart ellenségeskedni, hanem csak játékos kedvében próbálgatta lövésbeni ügyességét.

Az albán hegyilakók házai nagyon kezdetlegesek. A házak többnyire kőből épült emeletes és a védelemre igen alkalmas építmények. A háznak ablakai nincsenek, hanem helyettük lövőrések vannak minden irányban. Az épületek harcászati szempontból jól kiválasztott helyen emelkednek, azaz oly pontokon, ahonnan minden irányban jó kilátás és megfelelő kilövés van. Szívesen építik az albánok házaikat oly pontokon, ahol a ház egyik fala valamely akadályra néz (folyó, vagy sziklafal, tehát egy irányból megközelíthetetlen), s az egyetlen nyílást, a bejáratot, erre az oldalra helyezik.

A helységek, egymástól nagyobb távolságra szétszórt kulákból állanak. A katolikus községek paplakai, mint a sivatag oázisai emelkednek ki a többi nyomorúságos építmény közül.

Tető alá — még a nagyobb helységekben is — pl. Orosi, Ksela, Rsenj-ben — csak a kisebb kötelékek (legfeljebb 1—2 század) kerülhetnek. A házak csakis az irodák részére használhatók ki.

Az ország élelmi forrásai.

Hogy az ország élelmi forrásait jellemezhessük, a szóbanforgó területet két részre kell osztanunk.

A keleti rész Kula-Lumstól Orosi-ig terjed.

Mezőgazdasági termény, eltekintve a csekély mennyiségű tengeritől, amely egyébként a parasztok saját szükségletét sem fedezi, nem található.

Állatokat (szarvasmarhákat, de főleg kecskéket és kevés juhót) a csapatok kisebb mennyiségben találhatnak. A szarvasmarha elkorcsosult, a tehenek ritkán nagyobbak, mint egy közepszerű borjú. A katolikusoknál itt-ott egy-egy sertés is található.

Szalma egyáltalán nincsen, itt-ott egy kevés tengeri kóró akad.

¹¹ Különböző szerkezetűek.

Széna annyi sincs, amennyi a lakosság saját szükségletét fedezné. Ennek a legjobb bizonyítéka az, hogy a lakosság a páfrányokat is lekaszálja és nyáron a fiatal tölgyek leveleit gyűjti, azt télire kazalba rakja s azt takarmányozzák. (Hasonlóképpen, mint a hercegöcök „Sumi“ megjelölés alatt.)

A nyugati rész, amely Kselától Pezanáig terjed, valamivel gazdagabb. A csapatok mindenütt találtak elegendő szénát. Itt több az állat is és kevés tengeri, valamint zab is volt található.

Az aránylag leggazdagabb vidék — (a kifejezést csak viszonylagosan értelmezve) — a Valmiras—Rsenj—Jezuli környéke.

Kitünő hegyi forrásvíz az egész útvonalon bőven volt található.

*

Összegezve az Albán-Alpokon való átkelés alkalmával gyűjtött tapasztalatokat, megállapítható, hogy bár az ország sajátos viszonyait csapataink jórészt nem ismerték, s így különös nehézségekkel kellett megküzdeniök, az idő erősen sürgtetett, mert Durazzonál mielőbb be kellett avatkozni az ott folyó harcokba, mégis a hadművelet minden komolyabb baj nélkül folyt le. Ez elsősorban a gondos előkészületnek, továbbá a csapatok dicséretreméltó magatartásának tudható be.

Végeredményében az a tapasztalat vonható le, hogy alapos előkészület mellett nagyobb seregtettek is képesek Közép-Albániában működni, ha tiszta hegyi felszereléssel vannak ellátva.

A hadvezetőség a 2. hegyidandárnak az Albán-Alpokon keresztül a tengerparthoz való irányításával különböző célokat akart elérni.

Az első és legfontosabb az volt, hogy a Durazzo körül bizonytalannak ítélt helyzet tisztázásához egy seregtestet az ellenség által nem várt irányból vessen be s így a döntést gyorsan kierőszakolja. Mint a későbbi események mutatták, a dandárra Durazzonál nem volt szükség, mert a tengerpart mentén Skutari felől előnyomuló 63. hadosztály, a 2. hegyidandár egy és fél zászlóalj és fél üteg erős előretolt különítményével egyetemben, a maga erejéből képes volt a Durazzót tartó szerb-olasz erőket arra kényszeríteni, hogy a megerősített kikötőt kiürítsék.

A további cél, amely a hadvezetőség szeme előtt lebegett, az volt, hogy a részbe bizonytalan magatartású albán lakosságot a fegyveres hatalom fellépésével behódolásra kényszerítse. Ez teljes mértékben sikerült.

Végül szüksége volt a magasabb vezetésnek megbízható adatokra arra vonatkozóan, hogy az Albániában esetleg be-

következendő hadműveletek esetére mily viszonyokkal számoljon. Ez utóbbi cél érdekében elrendeltetett, hogy a menetvonaltól oldalt eső, de katonai szempontból tekintetbe jövő út- és terepviszonyok ügyes tisztí járőrök és különítmények által alaposan felderíttessenek.

Németh József.

Függelék.

*A cs. és kir. 2. hegyidandár hadrendje és állományai
1916. II. elején.*

Elnevezés	tiszt	legény.	össz. fő	ló	ütközet, létszám, puska, kard, géppuska	löv.	kiegészítési területe
dd. parság	10	121	131	64	— — —	—	
8/III. gy.-zlj.	30	930	960	175	627 — 4	—	Brünn
70/II. gy.-zlj.	22	940	962	178	672 — 4	—	*Pétervárad Petrovaradin
76/III. gy.-zlj.	10	952	962	155	718 — 2**	—	*Sopron (** 1 gp.- szakasz hiány- zott)
101/II. gy.-zlj.	22	1112	1134	180	810 — 4	—	*Békéscsaba
8. bh. tábori vadász- zászlóalj	23	1085	1108	178	786 — 4	—	Mostar
lov. dalmát lövészosztag 1/4. lovasszászad	2	65	67	64	— 51 —	—	Dalmácia
5/4. hegyi ágyúüte	5	198	203	147	— — —	4	*Pozsonyi kat. kerület
5/5. hegyi ágyúüte	6	215	221	138	— — —	4	
7/5. hegyi ágyúüte	7	222	229	151	— — —	4	*Temesvári kat. kerület
13/2. hegyi ágyúüte tarackos-üte	6	374	380	246	— — —	3*	*Horvát-Szlavon- orsz. (** 1 lőv. hiányzott)
8/4. utász-szászad	7	244	251	53	215 — —	—	Prágai kat. kerület
10/4. utász-szászad	4	253	257	60	231 — —	—	Przemysli kat. kerület
2. hegyi távbeszélő- osztag	2	85	87	34	— — —	—	Trebinje
50. számú rádióállomás	2	82	84	32	— — —	—	*Vegyes = a mon- archia területé- ről
58. tart. táviróépítő- osztag	1	71	72	43	— — —	—	Theresienstadti 92. gy.-ezr.
Összesen	159	6949	7108	189	4059 51 18 15 ezek között 2208 — 10 15	—	* nagymagyaror- szági alakulat

A cs. és kir. 2. hegyidandár vonata 1916. II. elején.

Elnevezés	tiszt	legény	össze- sen	ló	kiegészítési területe	
vonat csop. parság 2. hegyi dd. vonat- parancsnoksága	2	30	32	20	grázi kat. kerület a 16/2. hegyi vonat szd. parsága	
egy vonat-műhellyel egy mozgó-lótelep részleg	4	120	124	99		
2/1. gy. lövész-oszlopa	2	78	80	87	pozsonyi kat. kerület*	
2/2. gy. lövész-oszlopa	1	64	65	79		
5/4. hegyi-ágyús	} lövész oszlopa	1	58	59	61	} pozsonyi* temesvári* zágrábi* kat.-ker.
5/5. " "		1	75	76	60	
7/5. " "		—	57	57	69	
13/2. tarackos		1	118	119	121	
28. számú hadi-	1	87	88	116	budapesti* grázi budapesti* kat.-ker.	
57. számú híd-	1	84	85	110		
112. számú részleg	1	93	94	116		
1/2. 57. hadosztály- sáncszeroszlopa	—	20	20	28	kassai* kat.-ker.	
2. hegyi dd. egészség- ügyi intézete.	4	125	129	68	ragusai kat.-ker.	
16/1. tart. kórház	7	107	114	80	zágrábi*	
11/2. táb. kórház	7	103	110	80	lemergi "	
11/9. táb. kórház	7	101	108	80	lemergi "	
6/2. mozgó beteg- nyugvó-állomás	2	50	52	42	kassai* "	
3/IV. tábori üdítő- állomás	—	20	20	—	grázi "	
2. hegyi-sütőde	2	123	125	99	ragusai kat.-ker.	
102. hegyi-sütőde	2	132	134	126	wieni "	
8/2. vágóállattelep- részleg	—	30	30	—	prágai "	
Összesen	46	1675	1721	1541	* nagymagyaror- szági alakulat	

A cs. és kir. 2. hegyidandár vonatának folytatása.

Elnevezés	tisztv. t. viselő	legény	összesen	l6	kiegészítő területe	
3. hadsereg lépcső	2	100	102	167	*Vegyes	
11. hadsereg lépcső	2	99	101	166	*Vegyes	
4/9. hadtápvonat lépcső	2	97	99	167	*Budapesti	
4/26. „ „	2	71	73	105	*Budapesti	
10/30. „ „	2	97	99	163	Przemysli	
13/14. „ „	2	61	63	118	*Zágrábi	
2/1. hegyi	élelmezési lépcső	2	129	131	209	Ragusai
2/2. „		2	127	129	208	Ragusai
6/2. „		2	127	129	208	Ragusai
14/1. „		2	128	130	209	Ragusai
14/2. „		2	125	127	207	Ragusai
hevenyészett		1	123	124	205	*Vegyes
Összesen		23	1284	1307	2137	fogalta:
16/5. hegyi vonatszázad	már a fogatolt intézet állományában beszámítva				Grázi	a 2. hegyi dd. üi. intézet és a 2/1. és 2. hegyi é.-l. a 6/2. hegyi é.-l.
16/9. hegyi vonatszázadának egyik része					Grázi	
16/11. hegyi vonatszázadának egyik része					Grázi	a 14/1. és 2. hegyi él. lép.
4. vonatosztály egyik alakulata					*Budapesti	a 4/9. és 26
10. vonatosztály egyik alakulata					Przemysli *Zágrábi	
3/6. vonatszázad 1. szakasza					Grázi	az 57.
4/6. vonatszázad 4. szakasza					*Budapesti	a 28.
5/9. vonatszázad 4. szakasza				*Pozsonyi	a 112.	
					*nagy magyarországi alakulat	

Összesen: Élelmezési állomány: 228 tiszt, 9908 legény, 5576 ló.

Ütközet-állomány: 4059 puska, 51 kard, 18 géppuska,

15 löveg (12 hegyi ágyú, 3 hegyi tarack),
azaz 5 zászlóalj, ¼ lovas század, 4 üteg